

Dio I

Ponosno se diže stari Hum, gol i vrletan, gledajući pod sobom kamenite i tvrde kuće Mostara. Njemu je nasuprot Podvelež dok prema sjeveru ostaju brda, koja s desnu stranu Neretve obrubljuju Mostarsko blato. Ispod Huma, od njegova podnožja pak sve gore uz Neretvu do naspram Bijeloga polja stere se ravnica, obrađena, opkopana, zasađena i zelena. Tom se ravni prelijeva Radobolja, oplođujući rad marnih ruku, i teče u dva toka, čineći tako adu, otočić, dok se u njenom pjeskovitom dnu kupaju vrbe i kupine.

Na ovoj ravni, među ovom krasnom zeleni stoji sama samcata džamija, oko koje su se pred dvije stotine godina dizale kuće za onda najživljega dijela grada Mostara. Kuda sada marna težačka ruka kopa, tu je bila Al-el-havadže-mahala¹, kojoj danas ni traga nema, od koje nije ostalo ni kamena, te ju tek katkad spomenu jošte koja staračka usta. Na divljih pećinah brze Neretve je Halebinovac², uspomena na mostarskoga kapetana Halebiju; nekako prama staroj mahali s druge strane Neretve, a nad njim, nad Halebinovcem, visoko se izvija tanani most, stara ćuprija, na kojoj su se još pred nekoliko godina vidjevala gradska vrata, stara, al' čvrsta i jaka. Tamo podalje sahat-kula, a na Luci Šarića džamija, sjećajući te pobožnosti onih, koji su davno živili i pomrli, učinivši taj hair. To sve, čitav Mostar sa svojim sivimi zidovi, goli Hum, svaka hrid, svaki kamen kano da ti priča jasnih slika prošlosti, junačkih događaja, od kojih je mnoge razorno vrijeme pokopalo isto, kano da su se utopili u strašnu buku bijesne Neretve. Još su samo ostali glasovi iz daljine, koji lakim šapatom oživljuju ove uspomene, te ti kažu da je tu i tu bivovao mostarski kapetan Halebija, da je od onuda od Zahuma navalio Stojan Janković i popalio Al-el-havadže-mahalu; - pak i ondje na Starom mostu, na onih vratih... Na njih se je vidjevala udubina, a vjerna predaja kazuje da je na ta vrata, da je tude Stojan Janković kopljem udario kada bijaše navalio na Mostar. Zahum, Cernica. Al-el-havadže-mahala, kojoj danas ni traga nema, jesu s desnu stranu Neretve, protezali su se prama Vukodolu. A još danas više k Iličem, malome seocetu odmah pred Mostarom, diže se stara kula braće Kurbegovića, Kur-bega i Ali-bega (sada Čatića kule).

U ovo vrijeme uprava Mostara i Hercegovine od nesreće paše Serezlije bijaše na kapetanih. Tadanji kapetan bijaše Halebija, više učen i plemenit negoli junačan. Osim službe što ju je obavljao kao kapetan, bijaše sastavio i učionu, kojoj je on na čelu bio kao prvi učitelj. Mladež oko sebe prikupljao, pa ga ova i zavoljela kao i svaki tko ga je poznavao. Izvrstan ljubitelj knjige tražio je prijateljstvo pismenih ljudi, među kojima bijaše i Kaimija. Kaimiju poznavahu kao pisca i pjesnika, ali bijaše veliki njegov grijeh što je pisao hrvatskim jezikom.

To je bilo dovoljno da se negdje na pravome mjestu kaže da ima opasnih ljudi u Mostaru, koji se i inače nisu zadovoljavali onakovom upravom. U to ime budne poslan iz Carigrada preglednik Mehmed-aga, koji neke spise Kaimijine uništio a neke sa sobom ponio, dok nekoliko Mostarana podavi svilenimi gajtani na prevaru. Kaimija se sretno izmaknu istoj sudbini.

Godine su prošle, ali se ta stvar nije zaboravila! pamtili su ju ljudi, ali nisu mogli ništa da učine. Na samoga kapetana Halebiju nisu žalili, jer su uvjereni bili da tu on po srijedi ne bijaše ni najmanje kriv. Nekoliko ih je samo bilo ipak kivno na njega, a među timi i Ago Šarić.

A kako da se na nj iskali, što li da mu učini? Svi su bili uvjereni o nevinosti i vrlinah Halebijinih, a Ago je to znao, pak se i jedio. Ali znao je i to da su i njega pazili i voljeli, pa i sam kapetan, jer je bio junačan i odvažan: ukoliko je okršaja bilo, svagdje je odlučivao pobjedu upravo on svojim junaštvom, s čega su ga poznavali i podalje od Mostara, po cijeloj Neretvi i Primorju. I u Kotarih je bio još sasma mlad momak u bici, kadno su zarobili Stojana Jankovića. Pa je Ago od inada kavge zamećao, pomanje četice kupio i vodio. Halebiji ne bijaše to počudno; a doznao je da mu Ago nije osobiti prijatelj kao što je prije bio. I htijaše da mu pokaže da je vlast u njegovih ruku, pak ga dozva preda se upravo kad je odustio sa sastanka svoje učenike slušatelje.

- Tuže mi se na te, Ago, da si velik naprešica! - reče mu Halebija. - Ja to ne mogu da podnosim. Hoću da je svijet u miru i da se ne tuži na te!

- Što je meni stalo! - okosi se Ago Šarić. - Kad se drugi na me tuže, ni ja se neću da hvalim.

- Polako, polako. Ja vjerujem glasovom i ljudem, a neću da bude kavge. Ja sam glava ovdje, pa ti kažem, a pamti dobro, da bez moga znanja nećeš izvan okolice Mostara, a u Mostaru od mraka do zore da presjediš odsele vazda kod kuće!

Tako je kapetan otkrojio Agi Šariću, a on upravo pobjesnio. Sad je istom uvidio, pak je bio osvjedočen, da je kapetan prava hrđa, prava kukavica. To je on mislio o njemu, a što je mislio, sve bi kazivao svome Bajri Đozliću, koji bijaše barjaktarom, zastavnikom, a ujedno prisni prijatelj Agin. Kao što Ago, onako i on iste naravi, žestoke krvi, pa bi se često jedan drugom tužili da ih ubija mirovanje. Obojica od mladosti junakovali, a Halebija miroljubiv čovjek.

U tako vrijeme Agi bijaše razbibriga pjesma i pjevanje, razgovori s Bajrom Đozlićem i Kurbegovići Kur-begom i Ali-begom. I ovi bijahu njihovi istomišljenici, te bi se obično sastajali u Džinovića kahvi u Kuluku a najviše u Kur-bega i Ali-bega. Nu osim toga Ago je dohodio i djevojci lijepoj Hani Hrvičevoj u Al-el-havadže-mahali, koja je voljela mlada i lijepa junaka.

II

Ago je Šarić bio rodnom iz Mostara. Stanovao je u Zahum-mahali, koja je i danas. To je odmah pod golim Humom, po kome se je i prozvala, a po tome i cijela Hercegovina u srednjem vijeku. Na vodi Radobolji, koja jednim rukavom teče ispred katoličke crkve, bijaše njegova kuća upravo gdje je danas

Paša-bega Hadžiomerovića. Od roda ne imađāše nikoga doli staricu majku kojoj je pravo bilo i drago što joj je sin na glasu zaradi junaštva, ali se je ipak na nj malko ljutila, što se već ne ženi i ne dovede u kuću zamjenicu starici majci.

Al je Ago sa ženidbom otezao, volio je da još probećari. Djevojku je mogao odabrati gdje je htio, jer je junak svagdje dobro došao, a uz to je bio i na oči prikladan. Tada je mogao imati oko trideset godina, jedar i izrastao, crnih i žarkih očiju a s opaljena mu ali prikladna lica padali puni brkovi. Čovjek otvoren, vesele naravi, svagdje bijaše dobro došao, pak bi mu se i mnoga djevojka obveselila. Nu on je sebi odabrao Hanu Hrvićevu, pa ona mu ugodna zabava, koju bi on ipak mogao zamijeniti za junakovanje.

Polako je teklo Agi vrijeme, otkako mu je kapetan zapovjedio da se smiri, dapače, da i u prvi mrak mora da bude doma. Polako mu je teklo vrijeme, i činilo mu se da su od onda godine prošle, a ipak je od proljeća do u ljeto prošao jedva četvrti mjesec. Materi mu je bilo po ćudi, što je tako uredan - a da li mu nje nije bilo... On je svašta premišljao. Bio je kao na živoj žeravici, pa bi se kadšto znao smrknuti, da te Bog očuva. - Po danu bi zašao ili u Kuluk, ili Hani, ali najviše je bivao u braće Kurbegovića. Rano bi pošao k njima, pa bi išli u lov, utrkivali se, bacali se kamena. Još da mu ne bijaše toga, svisnuo bi od muke.

Upravo u vrijeme od grožđa sastalo se cijelo društvo u braće Kurbegovića. Tu ova dvojica, pa Bajro Đozlić, Ago Šarić i Salih Bakamović. Jutrom lovili lov, utrkivali se, pa onako umorni vratili se Kurbegovića kuli, pripravili lovinu i otpočinuli, pa zabave jošte željni i junačke igre, sišli da se bacaju kamena.

U prostranom dvorištu kule Kurbegovića dvije su visoke murve raširile grane, a po avliji porasla zelena trava, dobar znak da ju nema tko da gazi. Braća Kur-beg i Ali-beg bijahu samci. Pod jednom murvom u posudi žežena rakija, kojom se krijepe ljudi u besposlici, da im veselije prođe vrijeme. Tu posjeli gledaju kako se jedan po jedan diže da se umetne.

Kako se koji digne, onako prihvati krupni i teški kamen, iznese ga na desnu ruku, da mu stoji sprama glave; podvije mali prst ispod kamena, zaljulja se na biljezi i baci. Od velike snage zatutnji, dok se kamen prilično zabije u zemlju.

Dođe red i na Agu, on prebaci sve koji su prije njega bacali.

- Be aferim. Ago! - kliknuše mu svi.

- Pijem, Ago, ni u svoje ni u tvoje zdravlje, već u zdravlje kapetana Halebije, koji te štedi u Mostaru! - potegnu Bakamović rakiju i strese rameni i glavom.

- Rđā, on mene štedi! - uzbjesni Ago te srdito dignu ruke.

- Biti će da je zaželio da mu dođeš i da te uči pismu! - nasmija se Ali-beg.

- Neće on mene učiti pismu, ali ću ja njega junaštvu. Neće mu vrijediti sve znanje ni knjige.

- Kako to? - upitaše ga.

- Evo kako. Doznao sam da noćas u Potporimu konače Jahudije iz Sarajeva. Idu u Stolac na grob svoga rabina, koji im je zakopan na Krajišini. Puni su novaca, nose dževahira - dragog kamena... Učinit ću kapetanu nepriliku.

- Ali kako ćeš. Ago, kad ne smiješ nikud iz Mostara? - prekinu ga Bajro, razumjevši, šta je Ago naumio. A ti ne možeš na drugu stranu, jer su vrata gradska zatvorena, po gotovo pak po noći ne smiješ izlaziti.

- To je moja briga, a ne učinim li, recite mi svi da nisam Ago Šarić.

- Vidjeti ćemo! - okrenu glavom Salih Bakamović. Ali kako ćemo to saznati?

- Kad vam donesem blago jahudinsko, onda ćete i znati. A vi ćete blago razdijeliti po Brotnju da svijet zaželi dobru sreću junaku koji ga se je sjetio.

- Kad ćeš i kako ćeš na drugu stranu? - upita ga Bajro.

- Rok je noćas, a put preko Neretve.

- Kako?

- Preplivati! - i Ago zasuka brkove. - A Halebiju će zaboljeti glava, tražeći tko je - i nasmija se.

Primicao se ljetni dan kraju. Sunce palo na zapad i s te strane osvjetljivalo kuće Mostara. Ago je jedva čekao da bude kraj danu, pak se diže i pozdravi. Putem se naslagali debeli slojevi bijele prašine, u koju noge upadaju, pa se diže kao bijeli oblak i spušta po prolazniku i po onome rašču što je i s jedne i s druge strane puta, da mu od prašine ni ne vidiš zelenila. Nebo lijepo, vedro, tek se nekoliko osamljenih oblaka vuklo kao bez ikakva cilja. Uzduhom se, punim prašine, prosuo miris trava i djeteline i od sijena što ga kmetovi u handačih gone u Mostar. Čitave povorke konja potežu se putem; sve konj za konjem privezan, pak se moraš da duvaš da te ne obore sjenom koje nose.

Ago je išao prema Al-el-havadže-mahali a nije opazio kako se je za njim uputio Bajro.

- Stani, Ago, pričekaj! - zovnu ga Đozlić.

- Zar ćeš i ti dolje? - upita Šarić, čuvši da je Bajro, ni ne okrenuv mu se.

Bajro ga stigne.

- Kani se, Ago, ćorava posla! - pogleda ga Bajro; - i meni je ovako dosadilo. Ali nemoj da činiš što ti ne dadu. Kapetan će saznati - a ti znaš njegovu zabranu.

- Neće, dina mi! Nitko znati neće - a za inad je kapetanu. Pamti dobro da mi je zabranio, meni, samu meni zabranio da izlazim po noći iz doma. A zašto? Jer je on rđa i kukavica! A dok je Age na životu, Ago će se toga vazda sjećati. To se lako ne zaboravlja, a dok je Halebije u Mostaru, meni nema pravoga veselja.

Đozlić mu na to ništa ne odvrati. Znao je da ne može Agu da odgovori od onoga što je namislio, ali je pripomenuo nešto, samo da mu kao iz daleka nabaci da se čuva da ga tko ne vidi.

Pred džamijom u Al-el-havadže-mahali, koja danas stoji osamljena na ravnici, usred plodne zemlje, tvrdi spomen prošle dobi, vjerni muslimani uzimali abdest na Radobolji, pak će da klanjaju ahšam. I Ago, i on priđe da uzme avdest, i on će da klanja. Među prvimi uđe u džamiju, tako da je bio sasna blizu imama. Džamija puna puncata, a što nije naoglo u nju, ono ostalo pred njom na dvoru.

Lako šušulja bistra Radobolja, u kojoj se kupaju tanke bodljikave grančice ruža, u kojoj se ogledavaju vrbe, lako i tiho, kano da i sama znade da teče ispred zdanja gdje se bogu klanja. Kroz onu njenu čistu bistrinu vidiš joj do dna, gdje se poredao sitni, bijeli pijesak; zemlja joj i trava pri kraju jošte sasna

mokra, gdje su sljedbenici svetoga islama čas prije hladnom vodom uzimali abdest, da uzmognu na molitvu stupiti u džamiju.

Dan je upravo na izmaku, taman da se dijeli od zemlje, a iz džamije se iz stotine grla diže pobožna molitva, koja hvali djela božja, te se na krilih dana i na dobrih činih diže visoko, visoko gore...

Svršila je molitva, a iz džamije nagruše na dvor svi, i stari i mladi, pa da se onako malo porazgovore. Lica im mirna, bez ikakve brige, jer im ih je molitva dignula.

Jedini se Ago Šarić od njih odijeli, nešto zamišljen. Pozdravi se s nekimi i pođe kući - jer mora. Zar nijesu to jadi i muke da čovjek ne smije iz kuće kad hoće, da ne može sobom vladati prosto i slobodno, već da ti nečija riječ otkine pola života? A kako je još pri duši onome koga poznaju i hvale junaka, koji sam u svakoj zgodi, u svakom okršaju svojim junaštvom primami pobjedu na stranu svoju i svojih? I Ago je bio ljut, i sada bijesan, u čas kad je mogao biti najmirniji, najutješeniiji. Molio se je i klanjao velikom Allahu, ali su njegove misli kojekuda išle samo kako će da zada brige i posla onome Halebiji, onoj kukavici koji je toli nisko bacio čast mostarskog kapetana i pogazio ju... Tako je on barem mislio.

Nekoliko koraka od njegovoga doma je Derviš-pašina džamija; ne dade mu se nešto odmah kući da svrne, a opet i nešto proračunano skrene pred džamiju, gde je posjelo sijelo, te se ljudi razgovaraju o koječemu. I on namjerice pođe među njih da ga vide i da se s njimi razgovara, pa da se na njihove oči kasnije zatvori u svoj stan, gdje ga čeka starica mati, koja ga jadnica pazi kao oči u glavi i plače što nema jošte unučadi.

III

Tiha je pala noć. Nebo vedro kao riblje oko, pak se osulo zvijezdama kao polje ovčami. Tek se odonud iznad Podveleža izvio sitan mali oblačić a crn. Mostarom sve mirno, nigdje ne čuješ žive duše; i gradska su vrata na velikom mostu već odavna zatvorena, a kod njih na kamenu sjedi i kunja oprezna straža. Ona šaka oblaka iznad Podveleža sakrivala mjesec, te si kroz noć jedva mogao da vidiš minareta džamija, koja se penju nebu u visine. Neretva dere i pere sivo, tvrdo stijenje, klokoćuć oko pećina posred nje i pjeneć se iza njih, a iz nje izbija hlad koji snaži i krijepi mireći i blažeći vruću krv.

Polako se i tiho otvoriše vrata Šarićeve kuće, a iz njih ispade Ago Šarić. Najprije se ogleda naokolo, pa žurno pohrli ispod Huma, da si ga mogao jedva očima pratiti. Jacija je davno prošla, pa nigdje nikoga po ulicah. Ago krenu preko Šarampova na Neretvu. Polako i pažljivo siđe pred pećinu na Neretvi,

žurno skinu sa sebe odoru, sve obavi oko glave i zaleti se u brzu i bijesnu Neretvu. Oprezno i ustrajno maše rukami po vodi: dosta treba napora da joj se odupreš, te da te u vrtlogu u koji vir ne zanese.

Nakon teška opiranja jedva se dohvati pećine na drugoj strani; ispliva i ispravi se a s tijela mu tokom pocuri hladna voda. Navuče na se odijelo, pripasa oružje i put pod noge.

Ago je žurno hitio prema Porimu. Od sebe ne davaše ni glaska, samo se je jedva čulo kako mu ispod stopala škripi pijesak. Kad bijaše u Sutini, okrenu se prama Mostaru: nad gradom se nadvili crni oblaci, koji kažu da će za koji čas pasti kiša, teški škropac; od časa do časa sjekne hitra strijela i osvijetli čitav kraj. Ali ugodno pri duši što nakon duga vremena Mostar gleda iz podaljega, Mostar, u kome sada spava ona rđa...

Munje sijevahu a sitne kapi počеше da propadaju. Upravo da će iz Sutine skrenuti prema Porimu, sjajni bijesak rasvijetli okolinu. Ukraj puta ispod hrasta ustobočio se čovjek kao jela, ugeo se ispred kiše a za hrast se sakrio da se nije mogao ni vidjeti. Ago nije mogao da izbjegne pljusku, te se sav mokar jedva dokopa Zurovčeva hana.

Oču se lavež pasa, a Ago hitro uskoči u podrum, nad kojim su spavale Jahudije. Malko je prislušivao, pak se ispe na jaslje i provali polako tavan.

- Tu su! - izusti polako i pogleda po odaji, koju je rasvjetljivalo slabo svjetio svjetiljke, gde su spavali Jahudije.

Opazi kovčezić jednome povrh glave, otvori ga, al' u njemu jahudinska hrana.

- Hm! - otnesne se i priđe k jednome bradonji te mu zavuče ruku u njedra. Bradati se Jahudija malko protegnu kad mu Ago izvuče kesu. I drugome je našao kesu, ali se treći zdrnu te ga onako u snu pogleda. Ago se trgnu, te bojeći se da ne škoči, smlati ga teškom rukom po glavi i začepi mu usta. Kako se je Jahudija otimao, i drugi se probudiše. Nasta silna vika i buka, čitav se han uzbudi, al' Ago već umakao u šumu.

Dok su ostali pa i same Jahudije saznale što se je dogodilo. Ago je bio zagazio niz Porim. Hrleći putem, nije ni opazio da je mimo njega prošao onaj čovjek koji ga je vidio i u Sutini.

Jahudinska buka i plač razbudi sve goste u hanu, te svi polete da vide što bi Jevrem. Nikome ne bijaše milo, jer su se svi i za se bojali.

- Šta je, kakva je vika? - ozva se s vrata Simo Zurovac, vlasnik hana.

- Orobljeni smo! - zajauka stariji bradati Jahudija, uhvativ se rukami za glavu.

- Tko i kako? - upita Simo.

- Ne znamo! - zavikaše svi kao u jedan glas. Sad je na pobjegao!

- Znam ga, znam! - opruži Zurovac stisnutu šaku; - ja sam ga vidio!

- Tko je? - upitaše ga i obletiše sa sviju strana.

- Vraćao sam se s bratom iz Mostara, a on se još nešto po poslu zaustavio, dok sam ga ja imao da pričekam u Sutini. Zaklonih se pod oni hrast gdjeno zakreće put, vidjeh na rođene oči kako amo

nekuda prođe Ago Šarić. Brata mi Mile jošte ne bi, a bojeći se veće kiše, pođoh ovamo, kad odovuda leti i opet Ago Šarić. Znam ja, on je, i njega se valja držati.

- Pa zbilja ti ga znadeš? - upitaše ga Jahudije, dok im je odmah malko odlanulo.

- Znam ga veoma dobro, a sutra ćemo i još bolje znati da sudi kapetan Halebija.

***

Međutim je Ago kano zec doskakao do Neretve, odavde polako do pećinah do pod Kujundžiluk, svučese, prepliva na drugu stranu i odatle doma.

Hitro je prošao oni noćni pljusak, nebo se opet razvedrilo. Uprav zora opučila, zvijezda ponestajalo, a Ago ulježe doma. Još malo pa će da zabijeli.

Starica mati jošte spavaše.

Izvali se na dušeke, da pričeka sabah. Na vrijeme je izašao u džamiju, a mnogi ga vidješe.

Ago se je čitavo jutro, čitav taj dan držao bezbrižnim - htijaše bar takovim da bude. Ali mu ne pođe za rukom. Morilo ga je i peklo što mora da krije ono što je učinio - a sve zaradi volje jedne rđe, kapetana Halebije. Šta bi on dao kad bi mogao razglasiti: Ago je u jednu noć otišao u Porim i vratio se! A Porim je dalek, nije šale tolika daljina u malo vremena!

Prižegao božji zvjezdan, da ne može bolje, te pali i peče; čuješ kako ti se raširila, raslabila koža, a iz nje curkom curi znoj. Iz zidova, iz stijena, iz tvrde zemlje bije te toplina, a laka prašina, koja se diže, upija ti se u znoj, te peče kao i onaj roj dosadnih muha. Istom popodneвно doba, a Ago će u Donju mahalalu svome pobri Bajri.

- Ti Ago? - upita se Bajro i začudi.

- Evo kako vidiš. Donesoh ti lovinu da ju među kmetove razdijeliš, znaš, ja ne mogu.

- Bolan ne bio, nijesi li čuo? - upita ga Bajro.

- Šta?

- Došle Jahudije na sud.

- Neka su!

- Polako! Tebe traže.

- Mene?

- Tebe, bogami! - zakle se Bajro. - Kazao im handžija da si ti. Malo prije stigoše, dok bijah u čaršiji.

Ago se pomete i zamisli.

- Neka oni šudle! Ja sam i jaciju i sabah klanjao za imamom, a put nije dva sahata. Pa tko što može da posumnja? Ta do na vrh Poriva su četiri debela sahata, a otuda četiri. Zar se mogu česa bojati?

Jahudije su odmah ono jutro krenule u Mostar da se potuže. Ne prestadoše da krive Agu, pa zahtijevahu da se uhvati, da mu se uzme otimačina i da se metne u kulu. Nu sud nije toliko hitio, jer se nije pouzdavao tako naglo da postupa s Agom.

Halebija zovne Agu i počne da ga ispitiva, al' Ago to odbi nakratko ispričav da je sinoć jaciju i jutros sabah klanjao s imamom. Halebija ga otpusti i pozove imama i još nekoliko ljudi, koji posvjedočiše da je Ago zbilja istinu rekao.

Tako se Ago izbavi a Jahudije pođoše dalje, ne prestajući misliti kako da se osvete.

IV

Jošte pred tridesetak godina dizaše se veliki stari orah, kako se sa Ljubuške ceste ide kroz Cernicu: vjetar ga je svalio i iskrčio. Onaj stari poznati orah bijaše svjedokom i uspomenom iz starijih vremena, u koja nas zanašaju pripovijedanja, sačuvana u narodu. Taj orah bijaše u Hrvćevoj bašči, svojina kuće Hrvćeve, odakle bijaše i Hana. Koliko li je puta pod njim hladovala i ispod njega gledala po zelenoj, cvijetnoj bašči gdje su rasli njeni karanfili, bosioak i žute lale! Tu bi se ona često puta sastajala sa svojimi drugaricama, koje bi k sebi dozvala, pa bi se odatle po cijeloj cerničkoj mahali razlijegao veseli žamor i ugodno pjevanje iz bijelih djevojačkih grla. Tu bi ona slušala ne bi li joj se pjesmom javio njezin Ago kad bi tuda prolazio. Ago, za kim je valjda mnoga djevojka ginula. E, ta onda je bilo života u Cernici, u Al-el-havadži, a danas je tamo sve pusto, nigdje ni najmanjeg traga kućam, već jedina džamija sama i tiha u sredini, a naokolo nje, gdje je bio najživiji dio grada, marljive ruke danas obrađuju svojom krasotom i zelenilom zamamljive bašče, a u ustih djece te hrvatske grudice zemlje ostala je riječ: Evo ovuda su bile kuće, ondje je bila čitava mahala, pak ju je Stojan Janković popalio.

Primaklo se jesenje doba. Udarili vjetrovi te trgali sa stabalja požutjelo lišće. Od čistih kiša, koje su nedavno padale, vode nabujale. Neretva poskočila, a i voda po rukavijama Radobolje dere i reže snažno i brzo. Oba njena zahumska rukava natapahu zelene zahumske bašče. A zemlja je ondje plodna i rodna, pak ti vodom iz svojega krila opčarava oči.

Navalio jesenji vjetar te u vitlovih nosi bijeli prah, savija i ljulja granjem i raščem, huji oko kuća, kano da će sad na da dignu s njih one krovove od teških ploča. Prolaznici se ugiblju i sažimlju očima da se u nje što ne utruni.

S Raskršća se uputio u Cernicu prama Hrvićevoj bašči Ago, ne brinući se da će mu se oči nasuti prašinom, ne mareći za vjetar. Bijaše i ljut i zamišljen, ali ipak više bijesan. Kad bijaše poblizu Hrvićeve bašče, razveza glas, kano da će se vjetrom da takmi:

Srce, dušo, Hanušo djevojko,
Iziđi mi u zelenu bašču,
Uberi mi jedan stručak cvijeća,
Okiti me, srcu da odlane!

Čula je Hana djevojka glas Agin, pak ni vjetar nit išta drugo ne bi ju moglo zamesti a da mu ne iziđe na susret. Kako da mu se otme, za kim gine i čezne, za koga bi dala cijeli svijet?

Ago stade pred baščinska vrata, što je svatko znao kao i to zašto tu staje. Malo je čekao, jer se iza vrata brzo oču glas.

- Hano, nešto ću te da pitam! - istisnu ljutito i otresito.

- Ali šta ti je danas. Ago? - upita ga djevojka hitro i plaho.

- Ne pitaj me! Ja ću tebe pitati, a ti mi samo odgovaraj. Čuo sam da si govorila s Alijom Mehagićem, pa još i to da si voljna da ćeš za nj!

- Ja! problijedi djevojka. - Ago, lažni su glasovi koji ti to doušiše. Ti se raspitaj i razaznaj sve, pak ćeš vidjeti da nijesam s njime ni riječi progovorila. Ja tebe hoću, ja tebe čekam, a sve drugo neka voda odnese, nije mi stalo! - metnu djevojka ruku na prsa, koja se malko udubi u onu mehkotu. Vjetar joj se pletenicom i solufi poigravaše, dok je ona razmakla pri tom crne i duge obrve.

- Biva nije?

- Nije, Ago! Ja jednog junaka volim, jedan mi je srcu prirastao, a to si ti! Ostavi me, ma pusti me, učini od mene što hoćeš, biti ćeš mi uvijek drag. Ago, ne vjeruj lažnim glasovim!

Ago se začudi, a čudeći se, licem mu se prosu neko zadovoljstvo. Nu samo načas. Opet mu pade na um Alija Mehagić, a s njime se nije mogao ni pod živu glavu. Bijaše ljut kad mu kazaše da se je Mehagić zagledao u njegovu Hanu, ali ona to eto poreče.

Mehagić, pa on s njegovom Hanom?

- Dok je na meni žive glave, neće! - govorio je Ago kad su mu tu stvar kazivali.

Kad se odmače od Hane, uz hujanje vjetra dođe mu pred oči sve što je dosada imao s Mehagićem. S njime se nije mogao odavna, a osobito od zadnjega okršaja s Kotarani.

To je bilo pred gotovo deset godinah. Spremili se Mostarci na Kotare iznenada, pod jesen. Kotarski se junaci i serdari okupili u mehani oko hrastova stola, te se živo razgovarali o bitkama i bojevih, svojoj ljutoj nevolji. Svakome vino udarilo u tijelo, a rakija govor otvorila. Al' najednom upade na vrata od mehane starica neka, te drhćući jedva od straha projada:

- Turci!

Malo zatim veselom društvu dojavio jedno momče kako Turci popališe sela. Svi se prenuše i podigoše, a daleko pred sobom vidješe gdje suklja dim i gdje se čalme bijele. Do ušiju im je dopiralo sve jače pucketanje pušaka. Brzo se sazvaše i okupiše, što su mogli, da se otmu nenadanom posjetu. Vatri vatrom odgovoriše kad se napadači približiše, ali manja i nepripravnija sila Kotarana ne mogaše odoljeti. Odbijali su nasrtaje hrabro, junački a pred njimi mladi Stojan Janković, mu ne pomože ništa. Nagnuše u bijeg. Hitri turci okupiše i zarobiše, što ne mogaše pobjeći. Među zarobljenim bijaše i Stojan Janković, a uhvatio ga Mehmed-aga Hodžić. Ago se zakvačio sa serdar-Šimićem, ali ga predusretnu Mehagić: ovaj je htio da ga je on uhvatio, pa dok se je sa Agom zakvačio, Šimić ubježe. Otada se ne mogahu, otada Ago bijaše bijesan na Aliju Mehagića.

Hodžić spremi Jankovića na dar veziru u Travnik, gdje ga poturčiše i poslaše u Stambul.

Do deset je godina od tada, a toga se svega sjeća, kao da je danas bilo, Ago Šarić. I on bijaše uhvatio Šimića, i da ne bi Mehagića, mogaše se i on tada pred svijetom pohvaliti. Stoga bijaše ljut na Mehagića, a Mehagić njega ne mogaše vidjeti, jer nije mogao podnositi što kažu da je Ago Šarić najbolji junak u Mostaru.

- Neće, strti ću ga! - bijesno je mahao rukama Ago idući u Kuluk.

Ispod Suhodoline nad Neretvom, kuda se kida bijesni dronjo za velika pljuska i pada u Neretvu, i danas je tu osrednja kuća, poštara. Tu je kahva, tu je sastanak, tu su razgovori. Što se čini, tu se zamišlja i osniva, u onoj velikoj potkrovnoj sobi, kojoj su objeljeni zidovi prevučeni rekao bi nekim žutilom od duhanskog dima i vatre, koja tamo gori. Unaokolo minderi, na jednoj strani nargile i čibuci, dok na suprotnom zidu visi nekoliko tambura i jedna šargija. Uz razgovor se čuje i vesela pjesma.

Upade Ago u Kuluk i pozdravi turskim pozdravom, koje unutra nađe.

- Šta bi, Ago? - upita ga iz jednog ugla Bajro Đozlić.

- Ništa! - pođe prama njemu Ago, krećući glavom zdesna nalijevo.

- Jesi li pitao?

- Jesam! - odvrati Ago, sjednuv do Bajre. Nije, kaže, a ja joj napokon i vjerujem kad mi se kune.

- Lijepo. Ama, jest, ona ga neće, ali kako ti rekoš, on oblijeće.

- On? - odupre se Ago rukom u koljeno. Tvrdi ti vjeru dajem, to mu neće lako poći. Mehagić, koji se gradi junakom, a hoće da se tuđom mukom hvali, koji se roči s onim skotom Zurovcem - velju ti da sam radiji da mi odskoči glava na zemlju. Agine se oči zasjale, dok je jednom rukom uhvatio Bajru i prama njemu naginjao glavom.

Mahala je predjel grada koji se zvao Al-el-havadže.
Vrelo prozvano po mostarskom kapetanu Halebiji.

Dio II

V

U velikoj odaji Kur-bega i Ali-bega skupilo se nekoliko junaka na razgovor. Petak, džuma, bio, a nezgodno vrijeme, pa čovjeka umara dosada. Svuda se po okolici vidi trag jeseni, koja je otela onaj čar Mostaru što ga može tek malo mjesta da imade. Sve ogolilo, lišće opalo, a samo evo drugi dan što nagli pljusak a za njim tiha kiša izmijeni jaki vjetar. Radobolja nabujala, pak se brza muti kao gnjilom i zemljom crnicom izmiješana. A i Neretva isto tako. Dere mutna o pećine a tolika je narastla, da se je visoko izvila iznad kukovah, koji za sušnijeg vremena vire iz nje.

Na zboru u razgovoru bijaše lijepa kita što mladih što starijih ljudi. Svi posjedali unaokolo mrka čela i oka i obješenih brkova. Nad čakširami im iz bensillaha crvene kože virile srebrne dvouhate glave handžara, a lijepi i iskićeni fermeni prekrivali zeleni pas. Niz fermene se, niz gojna pleća, spustila obilna kosa.

Svi zadimili iz dugih jeseminovih čibuka, odaja se zadimila, kojom se polagano miješa i dim s odžaka. Odaja prekrivena ćilimi, a unaokolo niska šilteta, kuda su prijatelji posjedali. Osam ih je sve jedan bolji od drugoga, jedan drugomu vjerni u svakoj zgodi, u svako doba.

- Evo ovo ti je, dina mi, da pucaš od jeda! - uzdahnu smrknuto Salih-aga Bakamović iz Zahuma. Otkako nam dođe na vrat Halebija, kano da nismo uz koplja i handžare odrasli.

- Ne da se trpiti, pravo veliš! - prihvati Kurbegović. - Već čuješ li, Salih-aga, kada ono bi nešto pobuloge i veselja? Bogami, u ovoj besposlici zaboravih gotovo i kako mi je ime!

- Amo pravo veliš, odavna ništa ni ne bijaše. Desetak je i više godina prošlo kad no pogibe paša Serezlija i od tada ništa. Kauri se stegnuli, pak ne daju ni života o sebi. Malo gdje budne nešto čarkanja, i to je sve što se je događalo i nedogađalo kukavičlukom, pak se stoga i sada u Kur-bega i Ali-bega sastala družina da se razgovori i izgovori i da snuje šta bi i kako bi.

- Šta će kauri kada im se je nekuda sve razvrglo! - oglasi se Bajro Đozlić, koji se bijaše naslonio na niski prozor, a ruku metnuo na kožni silah. Šta će do godine biti, ja ne znam, samo čujem da u Primorju dižu glave. Već jedno velim da bi valjalo da odemo malko gdje u pohode.

Agi Šariću razgali se lice, te odmah rukom povuče preko brkova i pogleda Bakamovića.

- A, šta veliš ti?

- Dina mi, to bi valjalo, a bude li od uspjeha, mogli bismo se tako riješiti Halebije, pa da nam čovjek bude kapetanom.

Svi odobriše, ne trošeć mnogo riječi. Junaci se zaželili krvi i razboja, pak hoće da ga sami traže, da udovolje junačkom srcu. U susjednoj državi cara kršćanina zabavilo se sve o sebi, nutarnji razdori i nemiri. To su oni sve znali, pak bijahu uvjereni da će ih sreća pratiti udare li na međaše svojih protivnika, koji kano da su se pomeli.

Bilo je to pod konac 1679. godine kad je velika kuga i morija poharala Austriju, a i Venecija mirovala, mudra kako je znala biti.

- Eto da se okupimo na proljeće, - reče Bakamović; javiti ćemo Livnjakom, pak s njimi zajedno u Primorje, da se nasiječemo vlaških glava. Pokupiti ćemo naših ljudi po Brotnju i Duvnu, a biti će ih i iz Konjica, pa još mi - to je, dina mi, dobra četa!

- Rok je proljeće, a tko je lijepoga dina, neće pogaziti junačke riječi! - skoči upaljen Ago, paleći očima unaokolo sebe. Od junačkog mu je žara ruka podrhtavala na prsuh, uvijek spravna da se za goli handžar maši pa da siječe i pali oko sebe.

Braća Kur-beg i Ali-beg pak Đozlić i Bakamović primiše na se da će prosuti glas Brotnjom i Duvnom i ostalo sve urediti što treba. Da je i Ago usprkos kapetanove zabrane odmah jedva dočekavši pristao na četovanje, značilo je mnogo, jer će Ago svojim junaštvom i druge još više ohrabriti, a u kaurih je dobro poznat kakav je.

Ago je bio sretan i presretan, jer će se raditi po njegovoj davnoj želji. Nije se mogao smiriti u odaji, već je htio da iziđe na dvor, da se malko rashladi, pa da sam sobom snuje kako će koje junaštvo izvesti, kako li će krv lijevati.

Lakim se korakom spustio niz Radobolju pa zakrenuo Zahumom. Nu nije mogao a da između onih haremah na današnjem Raskršću ne skrene u Al-el-havadže-mahalu, a odavle u Cernicu pod pendžere svoje Hane. Lakše će mu biti prođe li onuda.

Već bijaše Ago prešao oba mosta na Radobolji, te upravo da će mimo Hanina ugla. Malo je koga vidjeti po ulicah, jer je vrijeme, da se ahšam klanja. Ago se najednom trznu i stade.

- Ti ovdje? - izusti, a ruke raširi stisnuvši pesti. Bijaše to Mehagić.

Tren gledaše jedan drugoga, ne maknuvši se ni tamo ni amo.

- Hrđo! - dobaci Ago Mehagiću.

Učas bijesnu nož u Mehagićevoj ruci. Ago škrinu zubmi, pak bi i goloruk napao da ga ne suzdrža nešto snažno za ramena.

- Ago, rahmeta ti očeva, smiri se, a biti će vremena kad ćete obračunati! - donekle zapovijedajućim glasom a donekle i prijatno molećim oglasio se je iza Age Bajro Đozlić koji, vjeran Agin prijatelj, nikada ne mogaše podnijeti a da bar iz daleka ne prati Agu, bojeći se za nj, osobito pako kad je na nj pala onolika zabrana.

Ago ga pogleda i ne reče mu ni riječi, samo što je poprijeko omjerio Mehagića, koji je već turio nož u korice, i smrsivši nešto preda se, ljut se udaljio.

- Kako možeš da napadaš? - upita Bajro Šarića. Zar si zaboravio čuvati se barem do proljeća? Onda će ti biti prilike da se razmašeš, a sada miruj, a već i stoga što je jošte na tebi sumnja radi Jahudija.

- Ali mi se ona hrđa mota oko Hane!

- Ostavi ga, neće ti pomesti puteva. Bio si kod nje i zaklela ti se djevojka da te voli.

Međutim je Mehagić bio odmakao prama staroj ćupriji pak odatle preko Neretve na drugu stranu, na Luku. Smrknuo se ljut i bijesan na Agu, koji ga nazva hrđom. Da mu se osveti? Sam je uviđao da mu u junaštvu nije dorastao, al' nije opet ni junaštvo samo, čim bi mu se mogao osvetiti. Stari jal i mržnja prekuhavalu u njemu druge misli i drugu osvetu, jer je htio da Agu sasma uništi. A upravo sada je to najviše želio.

- Ili ja ili on, ali svakako on! - izusti Mehagić, pošto je već dobro promislio osnovu kako će se osvetiti.

*

Oštra je bura rezala kad u Mehagićevu kuću na Luci stupi Simo Zurovac. Zagrnulo se gunjem, a glavu prigeo, čuvajući da mu vjetar ne zanese što u oči. Pokuca halkom na vratih, otvoriše mu i on uniđe u prednji dio, ahar, rekavši da kažu Aliji da je došao.

Brzo dođe Mehagić preko avlije, očito veselo pozdravi Zurovca, te se s njim zajedno uspe stepenicami u sobu nad aharom, koja je gledala na ulicu.

- Sjedni, Simo!

Mehagić kahnu, pogleda malko na ulicu, te će odmah odlučnim glasom:

- Znaš li, Simo, zašto te zovnuh?

- Kazuj, aga! - potihano će Simo.

- Zovnuh te da mi kažeš kako je stalo s Jahudijami i kako su ih orobili?

Alija Mehagić ispod obrva pogleda Simu, koji se učini začuđenim, hoteći svakako da prekrije nekakovu zabunu.

- Kazuj, Simo, ne krij mi se! - opet će mu Alija. Ja znam da je Ago orobio, ali kako ga ne mogoše uhvatiti?
- Onu noć da nije nikako mogao otić na Porim i vratiti se u Mostar. Ali baš, da ti pravo kažem, aga, nije to moja stvar.
- Ali da ti ja nađem svjedoka - šta bi ti onda?
- Svjedoka? - začudi se Simo, odavši se da je to jedva dočeka. Koji je?
- Ja ću ti kazati, ali valja mi znati jesi li pouzdan čovjek. Najprije: Jahudije su ti rekle da istražuješ krivca?
- Jesu!
- I dar ti obrekle?
- Ee! - i Simo slegnu ramenima.
- Ne zateži, nisi mlada, već valja da ubrzo svršimo posao. Evo, ja ću posvjedočiti da je Ago orobio Jahudije!
- Ti! - iznenađen spruži Simo ruku i htijaše da se zaboravi i Aliju uhvati za ramena, da se ovaj nije izmaknuo, ispravivši se kad je rekao zadnje riječi. - Vidiš, aga, spasenja mi, ti mi oduvijek bijaše mio, a ti se možeš u me pouzdati kao u svoga. Ja ću javiti Jahudijama - a oni su mi to rekli da učinim, pa kad bilo da bilo - a nuder da znam kako si ga vidio!
- On je po noći iza klanjanja pošao k Neretvi. Ja sam upravo išao preko Cernice Hrvicu, a on preda mnom, omotav haljine oko glave, pljus u Neretvu. On je bio, ja ga dobro poznajem, a najbolje znam da je hitar na nogah.
- Aa! - iskolači Simo oči. - Vidi, aga, kazat ću ti sve po duši. Čovjek sam komu je draga istina, pak mi je žao ni krivih ni dužnih ljudi, koji na pravdi boga onako postradaše. I ja sam vidio Agu gdje se penje uz Porim. Ja bijah tu za drvetom čekajući brata. Kad dođoh doma - a Jahudije u mene odsjele - čuh šta je bilo, a ja odmah pomislim da je to Ago bio. Vjerovalo mi se i nevjerovalo, ali ljudi i imami posvjedočiše da vidješe Agu gdje klanja i ahšam i sabah. Jahudije odoše neopravljena posla, ali me umoliše da im zaradi boga i pravde nađem tko je. Ja sve jednu, da je Ago Šarić, i evo sad mi i ti to posvjedočuješ. Sad će mi se vjerovati, dvojica smo, a ti si još turčin. Sad će biti Jahudijama lakše, a imaću upliva kod vezira.
- Znaj, dakle, da sam i ja tu! - predometnu aga i diže se.

Diže se i Simo lako, hitro. Na opaljenom mu se licu osmješkije brk, a i na oku mu se vidi da je zadovoljan kao čovjek koji obavi dobar pazar.

- Tako, aga, ja ću se na te osloniti! - reče Simo izašav na vrata, a za njim Alija. - A boga mi, znam Jahudije neće ni dara žaliti...
- Šta, skote! - smrknu se Mehagiću lice, i hotijaše gurnuti Simu da ga više nikad ne vidi, nu u isti mu čas pade na um Ago Šarić.

Simo Zurovac uvalio glavu među ramena i, kriomice se smijući u duši, izišao.

Suha je vladala zima, a bogata burom, koja je rezala i kidala krovove, lomila stabalje. Nekad bi se nebom stuštilo i grmilo, a Neretva se zamutila i narasla visoko do pod most, prekrivši kukove, napunivši pećine, da se nije znalo ni gdje su. Agi je polako prolazilo vrijeme, jedva čekajući lista pak da ide u četu. Ima vjernih drugova, pak s njimi snuje kako će junakovati, jer mu je već bilo dosta toga kukavičnoga mirovanja i čuvanja. Ta junak od rana svikao nožu i krvi. Mislio je o četi kako li će četovati, a već su turili o tom glas po prijateljih, koji odgovoriše da pristaju.

List najavio izmak zime, a zamalo nježno se zelenilo prekrilo cvijetom. Vrijeme ugodno i lijepo, dok se Agi ujedanput sve ne okrenu.

Kapetan Halebija pozva Agu preda se.

Ago se nije nadao pozivu Halebijinu, jer nije ništa ni slutio. Daleko mu je bilo od pameti da što pomisli, jer ga buduće četovanje sasma zauzelo. Ta još najviše mjesec dana...

Pođe kapetanu, koji ga je pozvao u svoje dvore.

Nije davno što je mlado sunce granulo i osvjetljivalo goli Hum i minareta džamija, ispreplićući svoje zlato sa zelenjem i cvatom stabalja. Ago udario iz Zahuma na priječku stranu, te zakrenuo Halebiji. Kapetan bijaše u velikoj sobi svojih dvorova, odakle je lijep vidik na Neretvu, gdje se vere kroz one gudure i stijene, oblijevajući velike pećine. Ago prođe kroz kaldrmi-avliju, unaokolo opsađenu, a sredinom joj se sterala poput krova odrina pošipi, što ju je kapetan sobom donio.

Ago uđe Halebiji, koji sjedaše na serdžadi. Čitava soba prostrta sagovi, a u dnu sobe musanderi od žuta drveta, na njima poslagano nekoliko knjiga, jer se je Halebija bavio knjigom a uz to od svoje volje kao kapetan i mladež učio. Po zidovih je visjelo u oblicih slika nekoliko krupnim zlatnim slovima ispisanih rečenica iz Kur'ana. Ago mu nazva turski pozdrav, a kapetan lijepo primi.

- Zvao si me, kapetane! - javi se Ago.

- Jesam! - odvrati kapetan. - Sjedni, Ago!

Ago sjednu na šilte i pogleda kapetana.

- Sinko, carske su riječi svete, pak ih valja izvršiti.

Šarić mahnu glavom, kao da potvrđuje.

- Reći ću ti da su te opanjkali pred vezirom, pak je car izdao ferman...

- Kakav ferman? - zaleti se Ago.

- Katel-ferman! - odgovori kapetan.

Ago problijedi kao krpa. Katel-ferman, to je, da njegova glava nije više njegova, pak mu hladni mlaz prođe licem i tijelom. Sjeti se starice majke, a sjeti se i Hane, ta bogme teška je to stvar kad ti kažu da ćeš umrijeti.

- Žao mi te je, sinko. Al' ovo će biti oni Jahudije javili veziru, od vezira otišlo u Stambul, a oni našli prijatelja pak te potvorili da si ih ti orobio.

Kapetanu je dan prije stigao katel-ferman da se Ago Šarić uhvati hajiten ja mejiten, kao što je u njemu stalo. Al' kako god bio Ago otporan, ipak ga je Halebiji žao bilo, jedno što bijaše ionako meka srca, a drugo jer je Ago bio junačan, pravi junak.

- Nisam rad da komu dođe do glave! - požali kapetan, ali ako si kriv, sam si izradio. I tebe mi je žao, sinko, al' možeš se gdje ukloniti, a ja ću reći da te se ne može naći. Ne časi časa u Mostaru, već pođi kud znaš, da ti je sreća uza te!

Ago se diže, pođe kapetanu, poljubi ga u ruku - oćutio je da mu mora biti zahvalan.

Šarić je naglo i zabrinuto kući hrlio. Kojekakove mu se misli vrzale po glavi: pred očima mu lebdi starica mati, njegova Hana, pak da njih nakon sebe ostavi? Ovaj je čas tek opazio koliko ljubi i jednu i drugu, jer mu do sada nije bilo za to prigode. Ne, njih ne smije ostaviti! Sada će se negdje umaknuti, a kad se vremena promijene, opet će im se povratiti...

Al' on, Ago Šarić, da bježi ispred smrti? Šta će mu drugi reći, neće li ustvrditi da je kukavica, neće li time svoje dosadanje ime okaljati?

- Neka budne! - ustavi se Ago na ulici i sam se sobom razgovara, sav zamišljen. Sramota mi je kao nejunak poginuti, a živu mi se lako oprati!

I ujednom pogleda okolo sebe, na kuće, na zelen, na Hum i Podvelež, na ona tanka minareta, s kojih se odbijalo sunčano svjetlo. Sve misli u jednu smislio, da žive glave iziđe iz Mostara na neko vrijeme, pa kano da se hoće odmah sa svim da oprosti, te mu se nešto čudno, nešto bolno svilo oko srca. Sreća njegova što je to malo trajalo, da ga nije mogao nitko tako zamišljena vidjeti, jer bi se svijet pitao što je Ago toli tužan.

Kome da se potuži? Hoće li starici majci? Kako da joj dojavu glas zašto mora bježati iz rođene kuće, kako li će se starice to kosnuti? Hani? Ne, ni njoj, ne zna kako bi i njoj rekao. Premišljavao je i ovako i onako, a u tom premišljanju vidje koliko su mu i jedna i druga srcu prirasle.

Ne osta mu drugo nego da pođe k svomu vjernomu prijatelju Bajri, na koga se može osloniti kao na sama sebe. On mu je uvijek, svakom zgodom, iskazivao koliko mu je odan, koliko mu je vjeran.

Odmah se uputi k njemu.

Nu Bajre ne bijaše kod kuće, pa dok on sjede u sobu izvali se i na laktove podvinutih ruku pod glavom, posla po nj u čaršiju da ga nađu, pa gdje bilo da bilo.

Nakon jedan sat izbi na vrata Bajro.

- Šta je, Ago, što si me zvao? Ta nisu, brat si mi mio, kauri navalili?

- I gora je!

- Ma daj kaži svome prijatelju!

- Sve u jednu da ti rekнем: ja moram makar i ne htio još noćas iz Mostara, pak se kada jal vratiti jal ne vratiti!

- Prođi se ćorava posla, otkuda ti ta na um?

- Nije šala ni maskara, već je istina! - reče nekako oteško Ago. Bijah jutros kod kapetana. Zovnuo me. Došao ferman da me pogube, jer me Jahudije optužile. Kapetan me svjetuje da bježim, a ja sam nekako neodlučan, ne znam bih li ne bih li! Već svjetuj me ti, Bajro, tako ti našega prijateljstva!

Bajro se nije dugo predomišljavao, odmah je bio načistu šta da rekne.

- Idi iz Mostara, a biti će vrijeme kad ćeš se moći i povratiti! - navali na nj Bajro. Ne časi časa i odmah hajde da se spremiš, jer mi je uvijek milija tvoja živa glava.

- Jednu bih rada znati samo, i to kako je moglo doći do fermana, tko li je proti meni svjedočio? Sam Zurovac neće biti, mora da je još netko!

- Kako to? - upita Đozlić.

- Čuo sam, da se je pod zimu Alija Mehagić ročio sa Simom Zurovcem, pak ti sve nešto sumnjam na Mehagića. Ja znam, on želi mene da potkopa.

- Može i tu istine biti, ali ja jednu velim, da se svega kaniš i da što prije umakneš. Vjerovati je da je što Mehagić rovio, jer ima neko vrijeme da se po mehanah hvali kako ti tvoje junaštvo i ime ne bi ništa pomoglo samo kad bi on htio.

Ago stisne pest i snažno udari o šilte, da je sobom dobro drmnulo. Bijes mu iz očiju sipao, usnami stisnuo, dok je oborio obrvami. Drugom se rukom mašio u razgaljena njedra, koja je obasulo crnilo - znak da bi odmah kavgu zametnuo.

Agi nije nikada bilo ovako pri duši. Stisnulo mu se, nešto ga u grlu sapinje, a od bjesnila, koje mu izbija na oči, podražavaju se nadočnice, koje su se malo više podigle pod obrve, čineći udubljinu. Jake i pocrnjele ruke, koje su provirivale ispod zaogrnutih rukava i koje je upro o šilte, prekrile se mrežom nabreklih žilah. Dulje vremena ostade nepomičan, ne progovori niti riječi. Jedva u neke uzmahnu glavom, nabori mu se čelom izravnaše, te ni ne pogledav Bajre, koji ga je mirno promatrao, skrenu glavom kroz prozor, pa na sivi kamen i pećine, na bijesnu Neretvu. Nije vidio hitra toka Neretve, onaj čas nije još znao da li miruje ili teče. Onaj goli kamen, bijesna voda, tek izbilo zelenilo - sve, sve mu se splilo u jednu jedincatu cjelinu; jedno od drugoga nije znao rastaviti, pak mu se sve pred očima činilo kao šarovito-siva ravan, lahkomo maglom prevučena.

- Pa što ćeš? - prenu ga Bajro; ne misli se toliko!

- Ne velim ništa. Ali, znaš, Bajro, nastavi Ago neprestance jošte gledajući kroz pendžer, sve mi je nešto žao poradi matere, pak i Hane ...

- A smirit ćeš se!

- Neću dok je živ onaj tamo! - i pokaza na Luku, stisnuv usnicami.

VII

Primicao se dan kraju. Vrijeme blago i ugodno, a sami cvjetovi sa stabalja i rašća sipali miris. Nebo lijepo i vedro, dok još osjećaš tragove sunčane topline. Ago, koga čitav dan nije bilo doma, ni kod starice majke, uniđe u kuću svoju nujan, dapače više ozlojeđen.

- Šta ti je, sinko? - iščeka ga starica mati, koja je na malom tavanu sjedila na postekiji.

Ago ju samo pogleda, a meka mu se mokrina preli očima kano tvrdu čovjeku, koji žali a ne može zaplakati.

- Ništa, mati! - priđe k njoj i poljubi ju u ruku suhu i drhtavu.

Sjede kraj nje. Htjede joj nešto dalje reći, ali ne znadijaše kako bi ni s kojega kraja.

- Šta ti je, sinko? - opet ga upita starica. Opazila je na njemu neki nemir, sluteći na nešto.

I starica je šutila, ne dobiv odgovora, pak je premišljavala šta bi to moglo biti njezinu jedincu, njenom ponosu. Premišljavala je svašta, no nikad se ne bi doumila onomu što bi pravo odgovaralo istini. Ujedanput joj se staračkim licem preli smješak zadovoljstva, blago pogleda Agu, pak će ga upitati:

- Da nisi, sine, odlučio dovesti staroj majci odmjenu i pomoćnicu? Neka, sinko, i vrijeme je, a ja sam ti stara jednom nogom na drugom svijetu. Da mi je vidjeti još tvoga odvetka, pak ne žalim umrijeti!

Agu zaboli i u srcu i u duši. Šta tužna starica misli - a šta u istini mora biti! Dok ona misli da će joj sin dovesti u kuću nevjestu a sebi ljubuu, dok misli da će joj se sin tako primiriti i još više prikučiti i o tom sniva, kako će joj unučad zaklopiti oči - on joj mora reći gorku zbilju i razoriti joj sve što je ona u sebi pomišljavala, o čemu je najljepše slike stvarala, čemu se je najviše veselila. Mora joj reći, rastužiti ju, al' kako? Da joj kaže sin živu istinu da mu se o glavi radi, pak da mora po natjerivanju drugih izbjeći smrti? Neće li ju time ubiti, rastrovati joj zadnje dane starosti, pak da starica svisne od tuge i plača? Da joj ništa ne kaže, već da onako umakne tiho po noći, a da ne zna ni kud je ni zašto je otišao?

Ne - ni jedno od toga. On mora otići, ali i starici materi kazati da ide. Al' da joj što kaže, nema još toliko odvažnosti. U bojnoj sjeć tisuć je puta bivao hrabriji nego što je sada bio slab.

- Šta misliš, sinko, materina ti mlijeka, jesi li već naumio?

- Ne, mati, već je druga jedna!

Starica ga pogleda otvorenih usta.

- Ja moram malo odavle na neko vrijeme u Stambul!

- Dijete moje! - kriknu starica, ne nadajući se takovu odgovoru i Agi metnu ruku na rame.

- Jest, mati, u Stambul! - potvrdi Ago, a očima ju ne mogaše pogledati, već ih svrnu u mračan kut tavana.

- Zašto, sinko? - ote se starici, kojoj tiho kanuše dvije suze niz suha lica.

- Po carskoj zapovijedi, mati. Danas je došlo da moram ići u Stambul, jer tako car hoće!

Mati ga još jače pogleda, nu s lica joj nestade i jednoga traga tuge, pak osoviv se koliko je mogla, odrešito reče:

- Bog me, sinko, u sto dobrih časah! Kad te car traži, hajde! I za babu ti je car znao!... - uzdahnu starica, ogrliv svoga jedinca.

Ago je svečer krio svoje oči, bolilo ga je što je morao krivo kazati materi; al' zar da ju istinom ubije? Starica ima snage i ponosa, lake volje daje sina u Stambul, ali ne bi imala snage da podnese bol kad bi čula svu istinu.

- Sa srećom, sine, i sreća te pratila! I otac tvoj, i on je bio tamo, čovjek na riječi a junak i na puški i na nožu!

Ago je hvalio bogu što se je smračilo, jer mu je tako malo odlanulo, a tako mu se ujedno bliži čas kad mora otići.

- Ja moram još večeras odmah na put, takova je carska zapovijed! - reče Ago i diže se te ode u odaju.

Otvori sanduk, primače se srgu, te udari na se junačko odijelo. Na bijelu košulju čakšire crvene čohe oko pasa zeleni pas, a po pasu pripasanj, prevukao zelenu dolamu zlatom izvezenu, po dolami skadarski fermen. Za pas zadio nož crnosapas, a u ruku dugu kremenjaču.

Izađe opet k materi.

- Halali, mati, ostaj zdrava i vesela! - pak ju poljubi u ruku.

Ona se diže, sagne mu glavu pa ga poljubi u čelo, a dvije vrele suze potekoše njime.

- Kud god, sinko, išao, sreća te pratila, i opet se sretan majci povratio!

Starici se tek zasjaše oči, al' ne zaplaka: junakinja je znala roditi junaka, a biti će što je Bog odredio.

Davno je prošlo što se je suton uhvatio, a mrak pritisnuo zemlju. Lijepa, vedra noć, al' nema mjeseca da rasvijetli kraj. Ago ispaao iz vrata, te sokakom da zakrene na raskršće k Haninoj kući. Poručio joj je po Bajri da ga u to doba iščeka, a Bajro joj je imao lijepo, polagano rastumačiti kud će i zašto će Ago ići. Bajro ga je obrekao tu čekati. Na zavoju ga u Cernicu dočeka Bajro.

- Jesi li ti to, Ago?

- Evo me. Kako joj kaza, je li se rastužila? - upita Ago.

- Kazao sam sve, a, bogme, dalje me ne pitaj. Hajde ti se oprost, a ja ću te dolje čekati! - odvrati Bajro i pođe prama Neretvi.

U Age je tuklo srce, te je lakim korakom i zamišljeno išao k svojoj Hani. Da se s njom rastane? Da. Al' teško mu je to bilo, ostaviti nju, Hanu, koja mu je toli bila prirastla srcu, i koja je njega toli obljubila. Šta će ona na to reći, šta će učiniti? Kad ode od nje, pak kad se ne budu dulje vremena mogli vidjeti, hoće li mu ostati vjerna, hoće li ga i nadalje ljubiti?

Teško mu je bilo - a one svakojake misli koje su mu se vrzle glavom, dokazivahu kolika je njegova briga bila Hana.

Primače se vratima. Vrata bijahu odškrinuta.

- Hano!

- Ago, moj Ago! - odazva se iza vrata plačnim glasom, otvori vrata i objuži ga čvrsto živo, kao da se s nekim o nj otimlje, što dosada nikada učinila nije.

- Ti plačeš? Smiri se, jer ja idem da se vratim.

- Da bi Allah dao! Ali ja se bojim, srce mi kaže da jedna nikad sretna biti neću!

- Hoćeš, dušo moja. Ja moram ići - ili zar bi htjela da ostanem pa da glavom platim?

- Ne govori mi toga, ljubavi ti naše! - izusti i privuče ga kao da ga hoće od pogibije očuvati.

- Ne znam još kud ću odatle i gdje ću prispjeti, naći ću jednom glasnika a da ti javim. Ne izjedaj se u srcu, već ostani mirna i meni vjerna, ja ću se povratiti. Evo mi dobra druga crne noći, koja će ispred mojih dušmana sakriti moj put, a kad se budem vraćao, vratiti ću se u pola bijela dana da me svi vide. Vidit ćeš me i ti, i obveselit ćeš mi se, svomu vojnu. Čini za me dovu i gdje bio da bio, meni će onda biti lahak boravak, jer znam da me ljubiš.

Hana je drhtala i plakala, privila se svome Agi, dok ju je on objužio desnicom, prisloniv kremenjaču.

- Vrijeme izmiče, Hano, rastajemo se - reče poljubiv ju u lišca, mokra od suza; odmaknu se i primi kremenjaču. Zbogom, Hano!

Hana je jecala i plakala, ali sve joj uzalud, jer nije mogla promijeniti puta svojoj sudbini.

Teškim se korakom odmaknu Ago, srce mu se kidalo, jer je vidio kolika je bol djevojke. S nje je i njemu bio teži odlazak - pak šta bi dao da može uza nju ostati, da uza nju može živiti!

Bajro ga je imao čekati pred Cernicom, pak se on uputi tamo. Nu tek je mimoišao dva sokačića, al' će preda nj Alija Mehagić.

- Oho, Ago, il' od Hane il' k Hani? - nasmija mu se ujedljivo Mehagić, koji ga je poznao po njegovu hodu.

- Ti li si, hrđo, koja me potkopavaš? - uzbjesni Ago. Krv mu natisnu pram sljepoočicama, te lati kundak i presmlati Aliju po glavi.

Alija se zavrti i kriknuv pade na zemlju.

- Nije za te da te sastavim sa zemljom na junačkom mejdanu! - ogleda se na nj Ago i odmaknu brže da uhvati Bajru.

Bajro nije bio daleko odatle, te čuvši krik, upravo se primicao. Bio je u brizi šta toliko radi Ago, jer mu je vrijeme da već krene, a svako čekanje nosi sobom pogibelj.

- Gdje si, Ago? - upita ga sav u brizi Bajro.

- Evo zasmolih onomu murtatinu Aliji što je i zaslužio!

- Pak sada, Ago?

- Ne, nemoj me koriti, već daj da se braća izljubimo. Tebi, Bajro, kao jedinomu bratu, ostavljam mater i Hanu. Materi mi budi što sam joj ja bio, a tješi ju da ću brzo doći - a i Hani mojoj razveseljuj srce da ju jadi ne more.

Padoše si braća u naručja, a stiskaj desnica zajamči im bratsku vjeru i na daljini.

*

Ago je zamaknuo u mrak uz Neretvu. Udario preko planina u Sarajevo, a odonuda na Zvornik.

VIII

Bolan je u svojoj kući na Luci ležao Alija Mehagić. Već je i mjesec dana prošlo kako ga je Ago smlatio po glavi, otvorio mu krv. Od onda Agi ni traga ni glasa, a on morao privijati trave i liječiti se.

Cijelim se Mostarom odmah raznio glas da je netragom nestalo Age, a Mehagić se i sam pritužio kapetanu. Znao je da je suđeno Aginoj glavi, a on eto sada izmakao svojoj sudbini, spasio se pred smrću. Kapetan Halebija razaslao svuda telale po gradu i po okolici: tko uhvati Agu Šarića, da ga ili živa dovede, ili da mu donese mrtvu glavu. Tražilo se i ispitalo gdje je i šta je s njim, ali nitko ne znadijaše ništa kazati o njemu.

Svatko je u Mostaru žalio za Agom što ga je nestalo, svatko je žalio junaka koji se je u mnogoj zgodi iskazao i osvjetlao obraz sebi i svojim. Za čovjekom žale kad ga već nije. Ali ne bijaše duše koja nije zamjeravala Aliji Mehagiću njegovo izdajništvo i podmuklo rovarenje, jer je Bajro turio glas u svijet, da ga je Alija opanjkao i svojim panjkanjem stavio u pogibelj, da je morao umaknuti ispred smrti.

Kad se je Alija pridigao i kad mu je rana zacijelila, bio je na gorih mukah nego kad ga je Ago presmlatio. Sve se od njega ugibalo, svak je od njega bježao.

Jed i bijes, koji mu je kipio u srcu na Agu, i koji ga je silio da se Agi za sve dosadanje, a osobito za ovo zadnje osveti, pa gdje bio da bio, nije mu smetao, nije ga priječio da ode Hani, koju nije mogao izbaciti iz glave. Ali Hana ga je dočekala prijekornimi riječmi, a ono što je sipalo na nj s njezinih očijuh bio je bijes, izvirući iz kletve i kletva, izviruća od boli.

Ponos, što ga je imao, nije mu dao da i dalje ostane u Mostaru. Komu da se osveti?

Može li svima? Jednomu nije dosta, a svima ne može. Sve ga je tjeralo s rođena ognjišta a nešto ga je ljuto peklo i bolilo, savijest mu nije bila čista, morio ga je ljuti nemir.

Tvrdo je odlučio da ode iz Mostara, da ode u svijet, a jedini koji je znao za njegovu osnovu bio je Simo Zurovac. Njemu je na dušu metnuo da vrebna na Agu, a Simo je za jeftinu nagradu točno uputio Aliju na jahudije, u slučaju ako bi gdje naišao na Agu.

I nestade ga nevidom i netragom iz Mostara.

*

Već su prošle dvije godine otkako je otišao Ago Šarić iz Mostara a da nitko nije znao ni gdje, ni kuda, ni kamo se je nastanio. - Kroz dvije godine mnogo se je toga promijenilo; mnogo toga, koliko se tiče onih bića koje je ljubav vezala uz Agu.

Iza tužna i bolna rastanka Hana je provodila tužne dane. Nestalo je s njena lica one smiješeće se, cvjetajuće radosti, a mjesto nje licem joj se vidjevali tragovi, žalosti, u očima bol srca i duše. Nije je bilo među njezinim drugaricama, pjesma joj nije prijala, već su joj misli letile kojekuda, ne imajući puta

ni granica, ali su imale zato za kim da idu, koga da traže. Svaka njezina misao tražila je Agu, svaki njezin uzdisaj bio je radi Age, koji je za nju bio sva sreća, sav život i ponos. Među svojimi drugaricama i jaranicama bila je osamljena, svijet joj je bio prazan. Tko bi ju mogao tješiti, tko bi mogao s njom govoriti o Agi onako čistom ljubavi kako ga je ona ljubila?

I jedina joj je Agina mati ostala jedino biće, vrijedno i dostojno da joj može uza nju odlahnuti. Odsutnost Agina sjedinila ih, a starica Agina mati prigrlila Hanu kao svoje dijete uvjerena da se s njenom materinom ljubavi takmi jošte Hanina ljubav. Jedina je Hana ostala razgovorom Aginoj materi, nju je pohodila, nju tješila, s njom plakala - a s njom se i nadala da će Ago ipak brzo doći. - Kroz dvije godine Ago se je samo jednom javio - samo materi i Hani, drugi nije nitko ništa znao. Al dalje više ništa, ni najmanjega glasa.

Starica obolje; njegovala ju sama Hana. Oboljela starica i legla da se više ne dignu. I u ljutoj boljetici nije zaboravljala svoga sina, a misleći na nj i želeći mu sreću, rastavi se s ovim svijetom. Za njom su potekle samo Hanine suze.

Još su teži dani nastali sada po Hanu otkad umre Agina mati. U kući svojoj rođenoj, uz oca i mater svoju bila je kao tuđinka, a tuđinkom je htjela ostati za svakoga, jer je Agi u srcu svomu obrekla vjernost do smrti.

Izišla bi u bašču, gdje je nekad velikom ljubavlju i pažnjom gojila samo cvijeće. Sada ni toga nema, već se dizali samo zapušteni strukovi, među kojima je često puta izjadala milom pjesmom jade svoje:

Sadila sam šeboj cvijeće i alkatmer i ružu,
Zalijevala, njegovala u đul-bašči zelenoj.
Cvijećem ja sam darivala svoga milog dragoga,
Cvijećem sam ga darivala a rukami grlila,
Pazila ga, njegovala kô u oku zenicu.
Al' se dragi u svijet spremi, ostavi me samotnu,
Pa mi reče: "Doć ću, draga, u tvoj slatki naručaj.
Ostavljam ti svoju majku, svoju majku kô tvoju,
Da mi majka ne tuguje za jedincem za sinom.
Moju majku razgovaraj, da mi stara ne tuži!"
Tješila sam staru majku, tužna razgovarala,
Da će brzo Ago doći - moje drago premilo -
Al' starica ne dočeka od svog sina radosti,
Pa sad nemam koga jedna sama da razgovaram,
Niti meni tko bi suze utirao nevoljnoj,
Niti s kime da dijelim svoje ljute žalosti,
Već sve sama očekujem plaćuć milog dragoga.
Ali dragog jošte nema, moje nema radosti.
Čekajući moga dragog, moga dragog i milog
Moje oči zaplakane, cvijeće mi povehnulo,

Jera nemam koga gledat niti cvijećem kititi!

Često put je Bajro dolazio Hani na vrata da ju tješi; donosio bi joj glasove da je Agi lijepo i dobro, da će se brzo povratiti, jer da će biti za to brzo zgode. To bi tješnje nekada djelovalo na Hanu, ali je nije moglo nikako od boli izliječiti.

Dio III

IX

Po podne jednog lijepog dana, kad je malo bilo zaladilo, izlete na konjih iz bijelih dvorova beogradskoga vezira dva jašioca: jedan snažan i krupan, krasnoga junačkoga rasta i stasa u junačkih godinama, a drugi još dosta mlad u sjajnom odijelu s pozlaćenom demešćijom o pasu, koja je kucukala po konju. Konji gojni i bijesni, pak se dižu u propanj, a bogata orma i njene rese dršću na njima, dok ih jašioci teškom mukom zatežu, da ih sve pjena oblijeva. Jašioci udariše izvan grada ravnim poljem, pak se uzeše natrkavati nagoneći jedan drugoga.

Onaj mladić bijaše sin beogradskoga vezira, a uza nj jahaše vezirov većil-harač - Ago Šarić.

Upravo je godina dana i nešto više što je Ago krenuo iz Mostara. Preko Sarajeva i Zvornika ispaao u Beograd, gdje ga sreća namjeri na zemljaka mostarca Aliju Cerića. Već od dulje vremena Cerić bijaše u vezirovih dvorih i pouzdana osoba vezirova. Al' se u tom položaju ne odmetnu starih adeta rodnoga kraja: barem mu je nošnju sačuvao kako se u Hercegovini nosi.

Ago došao u Beograd, niti znan, niti komu vješt. Ogledavao se i pomišljao, proboraviv tu do pola mjeseca, bi li dalje kuda ili bi ostao. Al' pazeć uvijek kako iz vezirovih dvorova izjahuju dan na dan bijesni jašioci, među njimi je jednoga napose motrio, svraćajući na nj najviše pažnju. Lice mu nekako poznato, a i odijelo mu pokazivalo da to ima biti neki s njegovih strana. Pri pomisli da bi to mogao biti kakov njegov zemljak, čisto bi se razblažio, jer mu tu među nepoznatimi lici ne bijaše najpovoljnije. Srce ga je sveđer pritezalo svojim. A da bi to bio po sreći njegov zemljak? Tko veseliji, tko radosniji od njega?

I uze se on pripitkivati ne bi li mu tko znao kazati za onoga čovjeka. A nije mu se trebalo dugo mučiti, jer je u Beogradu svatko dobro poznavao Aliju Cerića.

Ta on je poznavao Aliju Cerića! A sada je u tuđu svijetu gledao da se s njim suoči.

- Alija, zar me ne poznaš? - javi se on Ceriću kad ga susretnu u beogradskoj čaršiji.

Cerić se iznenadi, ali ga brzo prepozna.

- Ago, ti si to? - i zagrliše se kao braća, koja se dugo nisu vidjela. - Koja tebe sreća nosi?
- Prije nesreća nego sreća, Alija! - uzdahnu Ago.
- Kako?

Ago mu u kratko kaza što je i kako s njim. Ceric ga je žalio, jer ga je volio, bio mu je Ago drag. Poznavao je Agina oca, Agu od djetinjstva, pak ga se ljuto kosnula sudbina, koja je zadesila Agu.

- Pa šta misliš sada?
- Ne znam ni sam! - odvrati Ago slegnuv rameni.
- E pa ništa, ja ću za te urediti stvar; da uzmogneš ovdje trajno ostati. Ja sam kod vezira, pak ću te moći k njemu uvesti, u njegove dvore. Nikad me vezir nije odbio kad sam ga što molio.

Zatim se razgovarahu o svojih doživljajih. Kad je Cerić iz Mostara otišao, ušao je u vezirovu vojsku, pak mu se svidio sa svoga junaštva i hrabrosti, sa svoje čestitosti i ljudstva. Vezir ga je primio u svoju službu, te je Alija bio od najpovjerljivijih vezirevih osoba.

Za dva-tri dana Ago je već bio u vezirevu konaku. Vezir je bio čisto veseo što je mogao u svoju službu primiti takova junaka od oka, jer je vrlo cijenio hrabrost Herceglija. A Agino ponašanje odmah s početka veoma začudilo vezira, te ga ovaj jako zavoli. Ago postade u vezira većil-harač.

Kao većil-harač Ago je ulazio i u harem, prigledajući svomu poslu. Kod svih je bio rado viđen, jer je svakomu već bilo poznato Agino junaštvo, kako je Cerić pripovijedao. Pak i njegova vanjšina, njegov junački rast i lice, živo, vatreno oko i okretnost privlačila je oči drugih da ga gledaju. Kad je projahivao beogradskimi sokaci, koliko li je požudnih pogleda s prozora palo na nj, koliko li je moma zarumenilo, uzdahnuv prema onoj strani kuda je Ago odmicao.

Agi su polako tekli dani, bio je u dobru, ali su mu misli često puta posle daleko tamo u rodni Mostar, te bi se sjetio svoje starice matere i svoje Hane. Šta rade one, jesu li se utješile, žale li za njim? Tisuću bi mu se misli ujedanput vrzlo po glavi, pak često puta je u takih mislih probdio cijele noći, ne mogav stisnuti oka. Nu blažila ga je donekle prisutnost Cerićeva, a najmilija bi mu razbibriga bila kad bi vezir pošao u lov, a i on u njegovoj pratnji. Onda kan da je na novo oživio, onda bi u njemu življe zaigrala krv, sjetiv se svoga junakovanja, koje mu je pribavilo ime i ugled među braćom. I tad bi se zaletio na svomu konju, kano da gonja Kotarane po ravnih Kotarih, sijekući i s jedne i s druge strane.

Kad bi Ago unišao u vezirov harem; nikada nije opazio, niti je mogao naslutiti da se polako razotkrivaju zastori i da ga iza njih gledaju do dva crna vatrena oka lijepe Hajrije, kćeri vezireve. Iz početka se je Hajrija krila pred Agom, nu kasnije mu se poče ukazivati, zagledav se u okata junaka, za kojim je vatrena djevojka brzo počela uzdisati. Dan za danom je prolazio; a Ago nije mogao ili nije htio ništa opaziti, nikakovih znakova. Kad bi on prolazio, tanka robinjica dojavila bi svojoj lijepoj gospodarici da prolazi Ago, a lijepa bi vezirova kćerka stala za zavjese, motreći Agu, njegov stas i svaki njegov kret. U mirisu jaga, u sjajnih odajah svoga oca vezira u onaj čas ne bi ništa drugo poželjela već da može iz sasma bliza promatrati onoga junaka o komu je čula tolikih hvala. A kad bi ga vidjela, a da ju on nije ni pogledao, sjela bi uz meke jastuke do prozora, a pokraj nje tanka robinjica Esma, koja ju je razgovarala, i koja joj je morala kazivati je li ju Ago vidio.

U raskošnoj odaji, na mekih šiltetih sjedila je lijepa Hajrija, u svilenih dimijah, po svu zlatom ukrašenih. Oko vitka joj se struka ovijao bogati pojas, a nad njim se čisto uza struk priljubila ječerma od kadife, koja se ni ne vidi od zlatnoga ukrasa, sapeta pod bujnim prsi zlatnim kopčami, a preko mirisavih grudi prelila se tanka svilena košulja. Oko vrata joj padaju nizi dukata i bisera dok je lijepu, zamamnu glavu naslonila na punu, gojnu ruku, ispod koje je izvukla duge pletenice, te se s njimi drugom rukom igrala. Žarki bi pogled crna oka bacila niza se, pak bi vazda pogledala Esmu, gotova da ju zagrlji i poljubi.

- Je li me vidio, je li me pogledao? - upitala bi Esmu, i onda bi ruku metnula na prsi, gdje bi malko utonula.

- Jest, Hajrije-hanum! - odvrćala bi robinjica i tješila svoju gospodaricu. Ta on je pogledao gori - a radi tebe on i češće dolazi ovamo.

- Radi mene? - obradovala bi se lijepa Hajrija, pak bi se pomakla i k sebi privukla robinjicu, zagrliv ju strasno, vruće, što dosada nije činila.

Esma ju je uvjerala, al' žarkoj ćudi mlade djevojke nije to dostajalo, ona bi htjela da što više doznade, da sazna da li nju možda Ago ljubi kao što je ona njega onako vruće zavolila.

- Ne, Esmo, ja ne mogu dulje čekati a ne znati. Ja hoću da mu odeš, da ga od mene pozdraviš, i da mu daš, evo na! - i skide hamajliju. - To neka mu bude od mene uspomena! I reci mu da mi dođe, - al kano da se predomisli - gdje i kako?

Esma je obavila nalog svoje gospodarice. Uхватила je Agu, kazala mu što radi njezina gospodarica, kako za njim uzdiše. Agi je bilo milo, al' pomisao na Hanu ohladila mu je svu onu prvu vatru koja ga je obuzela kad mu je Esma izručila pozdrav i hamajliju. Ona je njemu obrekla vjernost, a i on njoj, pa po kom bi ju pravu morao prekršiti?

Nu zamamna ljepota Hajrijina znala ga je opčarati, i često i često puta istrgnuti od misli koje su ga zaokupljale. U slatkom tajnom ljubovnom općenju s Hajrijom prolazili su mu bezbrižnije dani, Hajrija mu je svojom ljubavi skinula sa srca onu potištenost, te je sada svjesnije i ponosnije gledao u svijet, razblažujući se naklonosću lijepe, vatrene istočanke.

Tako i sada, izjahav sa mladim Hajrijinim bratom pred vezira u susret, koji se je vraćao s Podrinja, mnogo se je puta ponosan okrenuo prama prozorom na bijelih dvorih, otkuda su ga palile oči Hajrijehanume.

Negdje oko godine 1682. puče glas po ravnih Kotarih e se je iz Carigrada povratio Stojan Janković, nakon sedam godina. U ono vrijeme, kad je junačka mišica vrijedila više od tovara blaga, a Stojan bio još za mladih dana poznat momkom od oka, junačka srca, obradovaše se svi koji su ga poznavali, a ponajviše koji su s njime odrasli. Šimun Bartolac javio je iz Zadra Smiljaniću i staromu kapetanu Šimiću i ostalim junakom da je Stojan mletačkom lađom stigao u Zadar i da se je malo ustavio kod njega da se oporavi.

Svi se obradovali gdje im se je povratio drug, o komu su mislili da ga već i nije na životu. Odmah stari kapetan Šimić javi veselu vijest Stojanovim na njegovoj kuli.

Rasturiše knjige na sve strane, glasonoše se razidoše, i domalo se na Jankovića kuli okupiše hrabri Kotarani. Tu je bio Krušević, kapetani Gavran, Jančić, pa Smiljanić, Paun harambaša i svi redom viđeniji kotarski junaci. Svi se okupili na veselje što se je zdrav i živ povratio Stojan, njihov brat i drug. Velika odaja kule Jankovićeve puna, zadimila se, a junake vinom i rakijom služi Stojanova sestra. Junaci se redom obredavaju i napijaju u zdravlje Stojanu, koji se je sretno povratio.

Kad je vino udarilo u tijelo, a rakija govor otvorila, zametnu se živ razgovor. Stojan pita, i oni njega. Stojan, ne buduć toliko u rodnoj zemlji, priupitivao šta ima po Ravnih kotarih, Lici i Bosni, imade li učešće junačkog vojevanja i kako se drže.

- Ima krvi, sinko - prozbori mirnim glasom stari kapetan Šimić, a kamo sreće da je nije! Ovako se među sobom čarkamo, a odonuda nam braću gnječe njemački generali, Mlečanin nam bogme nije svoj, a u Bosni opet Osmanlija ne da ni kvrknuti. Naše nas, sinko, rane najviše peku, da se s kime bijemo, ne bismo ni žalili, već opet sa svojimi. Jako smo počeli uviđati našu krivnju. Lani se suočih s popom Mesićem, pa mi je kazivao nešto o knezu Petru Zrinskome. Eto koliko je pobjeda i mejdana odnio, obranio onu gospodu u Beču, a oni...? Šta učiniše od njega? Da otvorimo oči, da radimo sami za se, jer nam sam Turčin nije neprijatelj...

- Ajde, kapetane, prođi se takova zbora! - opaziše neki. Šta bi ti, da nam sablje zahrđaju?

- Stanite, stanite! S kim se mi bijemo a za koga? Bijemo se s braćom, koja ispovijedaju islam, a oni opet s nama ni ne znajući za koga. Otimpljemo se jedan drugome kao da ne bismo mogli mirno jedni s drugimi živjeti. Mesić mi je rekao da nas bogme ni s druge strane ne grije sunce nijednoga od nas.

- I tako da se ja ne osvetim za moju robiju? - skoči Stojan Janković, dok na njemu zazvoniše srebrne toke a sablja ljutica poskoči od junačkog bedra. Znaš li ti da sam se sedam godina morao mučiti i dok ste vi amo junakovali, ja sam kao hrđa kopao zemlju mome paši i zalijevao njegove vrtove? Ne, neće tako biti, ja se moram osvetiti! - i zažari mu se opaljeno lice, a ispod crnih obrva zasjajiše se tamne oči.

- Lako je, sinko, tako reći - privati opet stari kapetan, ali znaj da nijesi ti sam trpio. Ajde pa vidi šta rade švapski generali po granici, što Turčin svojima ne čini, a Mlečić s primorja goni naše sinove da ga služe kao pravo roblje. I kod Turaka su se neki opametili, pa drugačije misle. Kazuju mi da ih se je stoga nekoliko zamjerilo Osmanlijam.

- Neka je kako god hoćeš, ali ja se moram osvetiti! - planu opet Stojan. Ja neću da meni a i vama pane mraz na obraz pa da mi ljudi i naše žene počmu dovikivati da sam kukavica! A bogme sam se uželio krvi, jer sedam godina je dugo vrijeme - pa napokon, kasnije ćemo moći drugačije raditi.

- A zbilja, Stojane, junačkog ti zdravlja! - upita kapetan Gavran, daj mi pričaj potanje kako ti je tamo bilo? Ne brini se ti za osvetu, to je i naša stvar.

Većina ih je znala sve kako je Stojanu bilo, jer im je već kazivao, ali Gavran nije sve znao, jer je tek danas prispio i izljubio se sa Stojanom u junačko čelo i zapitao za zdravlje. Ipak se svi napeše da opet čuju nesreću i robiju Stojanovu.

- Eto, brate, poče Stojan, čuo si, a i drugi znadu kako na nas napadoše pred sedam godina o Maloj gospojini turci. Mi bijasmo pod mojom livadom u Mandinoj mehani svaki raspas, ne nadajući se zlu. Dok ujednom grunu iz pušaka, a mi pomišljajući šta bi moglo biti, skočismo te se latismo netko sablje netko puške, da se barem odbranimo. Nu izda nas sreća, turci nas zatjeraše i mene četvorica opkoliše, a među njima bijaše i Mehmed-aga Hodžić. Sputiše me, okrenuše natrag i mene pokloniše veziru u Travnik, a tu me pritiskoše i poturčiše...

- Ama šta veliš? Dakle je istina što smo čuli? - prihvati Gavran u čudu.

- E pa nije ni to nikakovo zlo, već su jadi bili kako sam robovao u nekog starog Hafiz-paše; valjalo mi je obavljati ropske poslove, bio sam niži od svakog haduma. Pa zar to može da podnese moj obraz a i vi junaci da budete hladne krvi kada vas moja sramota zove na osvetu?

- Pa pravo kažeš, sablje mi moje! javi se kapetan Jančić. Šta je to, ako su te poturčili, tu te nije imalo šta boljeti, ali se mora sramota robovanja oprati!

Stari je Šimić mrko pogledavao kroz prozor niz livade. Htio je da što prozbori, vidjelo se je na njemu, ali se je opet sustezao, jer je znao da će ostati kô i nečuvan, a boljelo ga je što mladi ljudi neće da shvate i razumiju ono što je najbolje i što je najopasnije za potišteni narod i zemlje, koje veće krvi upijati ni ne mogu. A on veoma dobro znade šta mu je Mesić kazivao o Zrinskome, pa se starac pomladio na pomisao da bi svi Hrvati mogli biti svoji u svome, a najviše se zanosio onim glasom da je sultan knezu Petru i krunu ponudio, kako se je po njegovoj pogibiji kazivalo.

Stojan je jošte pripovijedao kako mu je bilo. Sve jadi i muke. Dok se ujednom nešto pobuniše janičari, a u onoj buci i vrevi Stojan izmakne, sjedne na mletački brod, koji je bio usidren pod Carigradom i s njime doplovi do Zadra. S njim je plovio neki Bunić iz Dubrovnika, koji ga je već i otprije poznavao, i koji je po poslu Republike morao ići u Mostar. Po njemu je Stojan spremio pozdrav svojoj djevojci Ani Ćurčićevoj kojoj je rodicu Janju kneza Ćurči-baše oteo 1657. mali Omer-aga, kad su je upravo vodili Kruševići svatovi. Onda je u Mostaru zapovijedao paša Serezlija, koji nije dao Omeru da spriječi svatove, s čega se je digao protivu paše i posjekao ga. Od onda u Mostaru nije poslije paša postanuo sve do paše Rizvanbegovića.

- Junaci! - diže se Stojan, jeste li spravni da me osvetite?

- Junačka je vjera! Tvoja sramota i naša je, a i tvoje dosadašnje junakovanje nam je bilo na ponos, pa sada hoćemo da nas ti naš pravašnji serdar opet vodiš, jer junakom nije života bez krvi!

Janković je već bio zasnovao kako da udari na Mostar. Kada svi pokupe svoje čete, onda će na Hlivno paleći do Mostara. Svrnuti će se na Šaranpovo, gdje je čardak Mehmed-age Hodžića, da mu vrati što ga je pred sedam godina zarobio, pa odatle na Smličajno Smail-Alajbega te na Duvnu na selo Sarajlije, gdje je gnijezdo Jusuf-age Musića.

Sutradan se razidoše kapetani, a stari Šimić ostade sa Stojanom, pa će mu:

- Ama, Stojane, kako da ti nijesi sve dobro proračunao.
- Kako to veliš?
- Znaš li da je u Mostaru Ago Šarić, a dok je njega, Mostarca nitko ne svlada. Oduševljuje svoje, a pali i žeže gdje zahvati. Svi ga se Kotari boje.
- Mani se, kapetane, Šarića! Zar su taki junaci danas po Kotarima?
- I opet ti velim. Ago je velik junak, a bogme da bi ti i car pomogao, ne bi s turci na kraj.
- A šta bi ti rekao, kapetane, kad ti kažem da Age nije u Mostaru?

Šimić se začudi pa ga oštro pogleda.

- Ago je u tamnici, a evo ti, pa štij!

I Stojan doda pismo kapetanu.

Pismo je bilo stiglo od Ane Ćurčićeve, koja ga onaj čas skitila kako joj je Bunić kazao da se je Stojan zdrav i čitav povratio. U pismu mu Ana kaže kako ga je sve dosada čekala, pa ga zove da dođe po nju i da ju vodi. Na Mostar može lako udariti, tim sigurnije što je Ago već godine u tamnici pa mu se ni za trag ne zna. Mostarski je kapetan Halebija otišao u Travnik sa svojimi kavazi.

- Pa zar nije zgodno, kapetane? - upita Stojan, kada Šimić dočita.
- Vražji posli, od kojih ja perem ruke. A kad si naumio, u dobri čas ti bilo; ja s tobom neću tamo, jer sam sit a ionako sam ostario.

XI

Spustila se tiha i mrkla proljetna noć. Nebom se izvile magluštine, a iz zraka probija hlad, koji te više podsjeća na izmaklu zimu nego li na ljeto koje se primiče. Tek katkad udari zadah vjetra, a izdaljega čuješ šum Dunava i srebropjene Save, koji su od kiša nabujali. Cio Beograd u mirnu snu, samo što na tabiji bdiju budne straže, dozivljući se od časa do časa, jedva čekajući da prođe ovo mrtvo vrijeme. Davno su mujezini s tankih minareta oglasili jaciju, sve već spava mrtvim snom.

Mirnom avlijom vezirevih dvora veru se kroz noćnu tamu dvije osobe, jedna uz drugu. Obje su ženske, a jedna drugoj, tek pošto su izmakle na mala vrata, došapnu nešto u uho. Tiho se i polagano veru, a kad dođoše do pred straže u prednju avliju, primaknu se straži i pružiše joj nešto na dlan, pak odatle umakoše i stadoše pred mrku kulu, koja se je visoko uspinjala. Jedna od tih dviju izvadi iz

zamotka ključ, turi ga u bravu, pak polako, polako okrenu ključem, da se je jedva čula škripa. Polako uđu na vrata, zatvore ih za sobom opet i stadoše u tamni hodnik.

- Upali! - oglasi se jedan glas. Nešto kresnu, odskočiše iskre, a domalo meko svjetlo razasja tamni prostor.

- Tu smo! - javi se onaj isti glas, blag i sladak, pun dražesti i mamila.

Ona, koja to reče, bujna, vitka rasta, razmota se i preko ramena spusti ogrtač, a u tamnom, sada rasvijetljenom prolazu ukaza se bijelo-rumeno i plemenito lice crnooke Hajrije, koja je, vadeći iz njedarah drugi ključ, bijelim nizom gornjih zubi pritisnula doljnu usnicu. Bijelo joj se krasno lice hladnom noći osulo jačim rumenilom, dok je ona tijelom i rukami drhtala prije od šta drugoga negoli od osjetljiva hlada.

- Na, Esmo, evo ti ključ, ti ajde preda mnom i otključaj ona druga vrata, pak se povrni i čekaj me ovdje! - tresući se glasom reče robinjici davši joj ključ.

Esmo ode, i pošto je brava zaškrinula, vrati se natrag. Iz izbe, kojoj se sada vrata otvoriše, zasinu blijedno svjetlo, prema komu se uputi Hajrija, tresući se kao šipka na vodi.

- Ago! - kliknu radosno Hajrija unišav u izbu i zatvoriv za sobom vrata.

Izbom se širio miris jaza, dok je svijeća blijedno svjetlo bacala po mračnih zidovih. Izba malena, a do pola prekrivena ćilimom, komu je na jednoj strani bio bogati i lijepi dušek s jastuci i jorganom. Na ćilimu prekrstio noge Ago, podnimio glavu i zamišljeno gledao preda se, dok ga iz misli ne probudi škripa ključanice.

- Ago, moj Ago! - kliknu ispod glasa Hajrija, koja se je još bujnije razrasla, i pade Agi oko vrata.

- Ne bojiš li se ti za se, ne bojiš li se prijekora kad bi te uhodili?

- Nikoga, nikoga se ne bojim kad si mi ti uvijek pred očima, kad su mi misli samo tobom zaokupljene. Evo, koliko čamiš ovdje, godine protekoše - a ja svedjemo, kad nisam uza te, uzdišem za tobom, pitajući se uvijek: kako je sada momu Agi? A kad dođem k tebi, kad padnem u tvoj naručaj, ne može me ništa zastrašiti, ništa od tebe rastaviti! - reče, stisnuv se više k njemu, zagrliv ga strastveno i poljubiv u njegovo junačko čelo.

- A zar još ne znaš da me ne smiješ ljubiti? Nisam li ti uvijek govorio? - okrenu se Ago čisto prema njoj, dok mu se je dosad mirnim licem prelio neki izraz sućuti i samilosti.

- Tko mi brani da te ljubim? - odmaknu se Hajrija uzdignuv glavu. Tko bi mogao zabraniti momu srcu da ne kuca za tebe, tko bi mi mogao tvoju sliku iz duše izbrisati? Pred pet godina te zagledah, a u meni je ljubav tolika da ju ne može smesti ni tvoja vjerenica Hana ni tvoja sudbina. Hana - a može li ona da te ljubi toli silno, toli žarko?

- Ne muti mi duše, Hajrijo! Zašto da me uzbuđuješ, zašto me obmanjuješ, kad prema tebi gojim ono što mora nesretnik spasitelju svoga života, što mora gojiti prama onomu koji ga podržava, njeguje i tetoši ovakvom ljubavlju, ovakvim odanim požrtvovanjem kao ti, sladeć mi samotne čase tvojim prisustvom, tvojim dahom, raspaljujuć me svojim okom? Vidiš, ja sam bio onda miran u ovoj samoći kad si ti uza me, jer sam se na te sviknuo, jer me zanaša tvoja ljubav i ljepota, al' nikad ne zaboravih...

- Ne govori, ne svrši! - uhvati ga Hajrija, i usta mu začepi svojim ustmi, da ne rekne do kraja ono što je htio reći.

Ago se je divio djevojci koja ga je tako strastveno ljubila, divio se njoj, koja je kadra za nj sve učiniti. Ozbiljnim licem, na komu su malo dublje upala ona dva njegova žarka oka, s kojih je odsijevao izraz zabrinutosti, prelilo se slabo bijedilo, pred kim kano da je iščezla ona prikladna opaljenost, koja čovjeka zanimljivim čini. Diveći se primaknuo još bliže svoje lice njezinu, da čuje njezin topli dah, da čuje kucaj njezinog srca. I bio se začas zanio, ne čuteći za se: kan da u maloj izbi nije bilo ni žive duše, dok ih kucanjem na vratih ne podsjeti Esmā da je već poodmaklo vrijeme, da valja Hajriji poći, a da izmakne zori i neprilikam.

Još prije nego će sasma otići, prije nego će mu za ovaj put zatvoriti vrata, pade na nj topli pogled plamna Hajrijina oka, pogled pun ljubavi, pun osjećaja. Ago ga je uhvatio, njim se zanio i unjihao u misli, rastapajući se, zaboraviv na svoju sudbinu, koja ga prati, načas možda smetnuv i samu Hanu, kojoj je junak obrekao svoju vjernost.

I ostade sam osamljen u svojoj izbi, u kojoj čami već preko tri godine. Izvalio se po dušekū, po jastuku, kojim mu je Hajrija sama rukom svojom jaz poravnala, metnuo ruke te u nje, onako nauznak ležeć, glavu. Uprv pogled u mrki svod, iz koga bīje hlad misli i premišljava šta se je sve s njime dogodilo, kakva ga li nesreća prati.

Mirno i zadovoljno je sprovedao dane u vezirovih dvorih kao vezirev većil-harač. Godinu je punu služio na najveće zadovoljstvo vezirevo; vezir ga obljubio radi njegove čestitosti, radi njegove okretnosti, a najviše junaštva, s koga ga je upravo cijenio. A onda kasnije - kasnije Hajrijina milost, koju mu je iskazivala uvijek i svakom zgodom. Milo mu je bilo što nitko nije znao za tajne misli lijepe Hajrije, već osim njega vjerna robinjica.

Nu ujedanput se preokrenu sve. Dođe pismo veziru na ruke, a u pismu, koje je bilo iz Stambula, stajaše da Agu mora pogubiti, jer da je od Age poginuo čovjek koga je Ago orobio. Na samoga je vezira pismo porazno djelovalo; proučio ga je i dva i tri puta, nije samim svojim očima vjerovao. Agu pogubiti - a zašto, je li istina ono što se o njemu tvrdi? Da ga nije tko od dušmanluka opanjkao?

Sam vezir je bio silno dirnut, uzrujan. Žao mu bilo Age, onakova momka i junaka, koji je vrijedio za drugih pet. Nu ferman je tvrd, oporo kaže da ga ima pogubiti. Pa makar da se sam u tomu nije mogao snaći, dade Agu uhvatiti i baciti u tamnicu, da čeka zadnji svoj dan, a on sam ražalošćen radi Agine sudbine - makar da je toliko puta gledao smrti u obraz, gledao ljudska trupla, sam davao pogublјivati - mučaljiv bio onu večer, pak niti je riječi mogao prozboriti ni ženi ni svojoj djeci.

- Pa šta je tebi? - upita ga vezirevica.

- Vidiš, danas mi se je desilo što nikad nit bih poželio niti bih pomislio, da ukinem s nogu čovjeka za koga mogu reći da nikomu nije ništa učinio.

- Koga?

- Hercegliju Agu...

- Agu pogubiti? - kriknu Hajrija, a od prepasti joj se hladno bijedilo osu licem.

- I to sutra!

- Mati draga, ne daj, odgovaraj oca! - bolna tiho šapnu Hajrija materi i sva potištena izađe iz odaje.

Vezirevica je odgovarala vezira da ne pogubi Agu. Šteta čovjeka, a on ga može baciti u tamnicu, pak neka tamo sam od sebe pogine. Vezira je bilo lako nagovoriti, jer je i sam tražio izlaza, da Agu na drugi način preda njegovoj sudbini. I odreći da se Ago baci u tamnicu, pa neka tu čami dok ne ugine, ne gledajući božjega dana.

Hajriji je odlaknulo kad je čula da će Ago ostati na životu - al' dok je on u tamnici, kako će do njega, kako će podnositi da ju od njega dijele zidovi i crni prostori? Ago neće moći dugo ustrajati, podleći će nevolji, pak kakva joj od toga korist što mu je izmolila život?

I tražila je savjeta u sebe i u svoje vjerne robinjice. Mazila ju, grlila ju, bogate darove obećavala da joj kaže način kako da dođe do Age. A hitra robinjica i u misli i dosjetci hitra. Znala je da su ključići u Alije Cerića, da ih on čuva, pak kaže mladoj ali rastuženoj gospodarici da im treba samo doći do onih ključića. Ostalo da je lako. I robinja obleti oko Alije da joj nakratko dade ključiće, jer da će biti u dobroj Agi, njegovom zemljaku; ona će mu ih brzo povratiti, pak da on - Alija - ni za šta neće moći biti kriv. I dobi ključiće, pak pripremi vosak, otisnu ih u vosak, a po tom otisku dade nove ključiće. Sad je ona, koje je srcem Ago gospodario, bila gospodarica Agina života i smrti.

Odmah drugu noć potkupiše straže, dotiskoše se do Agina mračna stana. Ago se iznenadi kad vidje mjesto krvnika bajnu Hajriju. Snesoše mu ćilime, dušeke, sve na zapovijed Hajrijinu. Ago je bio pod najnježnijom paskom Hajrijinom, a mračna tamnica bila je meta kojoj je Hajrija crnom nojcom hitila...

Tako su prošle tri godine što je Ago čamio u tamnici. A četvrte se godine dogodi u vezira veseo i radostan događaj: rodi mu se sin. Topovi oglašiše veselje. Zile i borije udarahu, a mnogo se uzvanika sakupilo kao na pir k veziru. Na veselje došli pozvani i oni iz kauske zemlje, koji su sada za primirja također među sobom mirovali.

Veliko je veselje vladalo u vezirevu konaku, cijelim Beogradom. Onakovih je slava malo bivalo u Beogradu. Davale se utrke i druge junačke igre, a najnapetije se je očekivao dan kad će se dijeliti megdani između vezirevih ljudi i onih s preko granice. Na lijepom otvorenom čistacu, gdje se je moglo gledati i iz vezireva konaka, okupilo se mnoštvo svijeta, okupile se dvije vojske, a između njih dva junaka na konjih, te se umeću koplji. Koplja se lome i krše, junaci silaze s konja, pak se hvataju ukoštac i nose se po ledini, da jednom i drugom skaču bijele pjene i krvave. Svijet napeto gleda tko će ostati pobjeditelj, dok tišinu ne prekinu žamor pa glasna buka. Pobjediteljem ostade kaurin - a pobjeda njegova izazva začuđenje i iznenađenje među vezirevimi ljudmi. Sam se vezir najviše ljutio.

Bi drugi i treći megdan, a sa njihova se neuspjeha vezir još više ozlojedi. Ljut se povukao na se u svoj konak, pak od stida neće s nikim ni riječi. Ne može da zaboravi velike sramote, da nema ljudi koji bi se iskazali na junačkom megdanu. Uza nj njegovi prvi časnici, pak ga mire; miri ga i Alija Cerić.

- Da je meni Herceglija Ago, da je on na životu! - uzdahnu vezir. Al' on, on je već poginuo, dok bi nam mogao sada osvjetlati obraz!

Cerić se ganu, htijaše nešto reći, al' se opet suspregnu, te izađe da potraži robinjicu Esmu u ženskoj kući. Dojavi joj da kaže Hajriji vezirevu želju, da bi sada bila zgodna da Ago istupi iz tamnice. Dobije li na megdanu, onda je spašen. On njoj prepušta brigu, da ocu kaže da je Ago živ, da nije umro.

Zamišljen vezir, nije mogao podnijeti one bruke i sramote, koju je danas doživio; ponos njegov, ponos njegove vojske bijaše povrijeđen, a sad bi dao sve što zapita onaj koji bi odnio na megdanu. Ne bi mu kratio ništa, samo da opere obraz turskoj vojsci.

Kad je navečer odijeljen od gostova, koji su se veselili i zabavljali, sjedio u odaji, a uza nj njegov sin, dođe Hajrija, poljubi oca u ruku, pak mu prebaci svoju ruku preko ramena.

- Oče, ti si zabrinut!

- Što me pitaš? - pogleda ju on.

- Ja ću ti reći što će te umiriti i zadovoljiti: Ago nije mrtav. Ago je živ!

- Ago živ da je? - uščudi se vezir i rasklopi oči, ne mogav nikako dokučiti da je živ, o komu je mislio da je mrtav, kad ga je bacio u tamnicu, gdje mu nitko nije smio zalaziti.

- Jest, oče, Ago je živ, on je još i sada u tamnici. Zar ne da bi šteta bila onakova junaka? Vidiš kako ti je sada dobro došao.

Vezir nije imao kada da se sjeti i pita, kako se je Ago mogao toliko držati, kako li ona znade da je živ. On je bio sretan samo kad je čuo da je Ago živ i za nj je bilo dosta. Licem mu preleti smiješak zadovoljstva, pojavi se izraz podignuta ponosa, i odmah zapovjedi da mu Agu izvedu. -

Raširenih ruku vezir iščeka Agu, a kad mu se primače, utisnu mu cjelov na čelo. Crna tama promijenila je malo Agu, lica je bio zamišljena, al' njegov hod i krok, njegov pogled kazivao je da je onaj isti koji je bio pred četiri godine.

- Hodi, sine, sjedni tu do mene. Znam da si se izmučio u tamnoj tamnici, gdje te nije sunce grijalo, pak ni sam ne znadijah da si još živ. A zovnuh te, jer se je sramota dogodila danas, danas smo bili pogrđeni. Spasi islam od vlaške pandže, meni čast, a caru i svim muslimanom obraz, pa će te za to car nagraditi životom, a ja ću ti za moju čast dati što zapitaš. Pitaj mi jedinicu kćer - dati ću ti ju, samo nas operi!

Dade Agi da se okrijepi, razgovarao se s njim i pustio ga na počinak, jer sutra čeka dan - pobjeda ili sramota.

Svanulo lijepo, sunčano jutro. Telali razglasili da će se i opet dijeliti megdan, da se opere jučerašnja turska sramota, pak se svijet okupio sve glava do glave. Ago zajašio konja, pak se priučava jahanju, a kopljem se umeće da vidi je li zaboravio. Dok dođe čas, dadoše znak, a dva se junaka nasred ravni odijeliše i stadoše jedan spram drugoga. Sve ih napeto gledalo, a najnapetije vezir s polja i lijepa Hajrija s bijeloga konaka. Megdandžije udariše koplji, natjeraše konje, koji od velika zora njište. Jedan na drugoga gađa - al se koplja polomiše. Potegoše od bedrice ćorde, al' se i one u balčaku prelomiše. Poskočiše s izmorenih konja, pa se gonjaju jedan drugomu u naručaj... još malo, pak će Ago pasti. Al' on pomisli da današnjim danom pečati svoj život, da ga ovdje u strahu s vezirevih prozora gleda

Hajrija, sjeti se Mostara, iz koga je toliko izbivao - nagne sve sile, škrinu zubmi - i pobjedonosno stade nogom na leđa oborena neprijatelja.

Digoše se podvici, udariše zile i borije, a prvi koji dođe do Age - bijaše sam vezir, koji ga uze za ruku i poljubi u čelo.

- Amo, junače, ti si uza me i ti si moj! - pak ga povede i zasjede s njime usporedno na konja.

U vrh sofre uz vesela vezira sjedio je Ago. Vezir preradostan gleda Agu, koji je danas opoštenio muslimane, pa ga pita i zapituje i nuka i dvori svakom milošću. Pitao ga kako je proživio u onom jadu četiri godine. Ago mu kaže po duši da ga je Hajrija spasila.

- A mogao si pobjeći, Ago!

- Junak ne bježi, čestiti vezire. Jednom pobjegoh, i nije mi na čast. Al' sada drugi put čekao sam sudbinu, neka dođe, pa kakva bila.

- Tko je pravi muslim-prozbori vezir svima, - danas se mora veseliti. A da se i vezir veseli - evo znajte, da je ovo moj zet!

- Za takva junaka i jest vezireva kći! - odobriše svi, - takav junak zavređuje da sjedi veziru uz koljeno!

Još je Ago ostao u Beogradu nedjelju dana, a onda će poći u Mostar po svatove. Vezir ga nagradi bogatim darom i isprati pratnjom.

Dio IV

XII

Godine 1687. pod konac listopada svanuo lijep i ugodan dan. Nebo čisto i vedro, na njemu nigdje oblaka, a s njega sija jutrnje sunce na kameni Mostar, koji je danas u svečanom času. Pravovjerni prolaze ulicama Mostara u bogatom ruhu, veseleći se ovom danu mira i čestitajući jedan drugomu. Žarko sunce s čistine nebeske sjaji i grije, kupeći i dižući onu ugodnu hladovinu, koja je zavladała iza kiše, što je pred dva dana nakvasila okolicu. Umjesto ubojnim oružjem junaci se nakitili mirisnim cvijećem, koje miriši ispod čalma iza uha, a stariji broje pobožno zrna na tespihu. Čuje se veseo razgovor i pozdravljanje, prijatelj se s prijateljem pita, a po vratih se ustavili momci te se razgovaraju sa svojim lijepim jaukljama.

Gdje su sada na desnoj strani Staroga mosta vakufski dućani, onda su bile tu široke ploče, na kojih su se ljeti iskupljali mostarski agalari. Na mostu ne bijaše onda s krajeva onih sadanjih visokih kamenih obruba, već se je most dizao neograđen. Na širokih pločah, s kojih vidiš bukove i virove bijesne Neretve, pod onimi strmoglavimi pećinama i divljimi hridinami, sjedi čovjek sam i zamišljen. Naslonio se na ruku, a lijevu nogu ispružio ispod sebe po ploči. Pred njim đogatast konj, komu je uzde zabacio na mišicu ruke, na koju se naslonio. Od časa do časa konj zahrže, sjekne glavom, zakopa nogom, da se

na njemu i njegova orma strese, pak napne uzdu, a da mu gospodar ni ne opazi. Čovjek nepomično onako izvaljen sjedi, ne gledajući gdje ljudi ulicom prolaze i dolaze. Neki mu se iz daleka javi čestitajući mu Bajram, a on njima ništa, kao da ne bi ni opazio. Svaki je iz podaljega stao, pak se s drugimi potihom razgovarao, pokazujući na mrka, zamišljena čovjeka, što se je izvalio na pločah.

- Je li ono Ago Šarić? - pitaju se ljudi potihom. Kad je došao?

- Toliko ga godina nije bilo, a mrk je, nije dobro s njim. Ostavi ga u miru!

Zaista bijaše to Ago Šarić. Na svomu đogatu jutros stigao u Mostar, željan rodnoga kraja, koji nije vidio toliko godina. Prevalio tek dugi put iz Beograda, željan da odahne malo na svom ognjištu, da obraduje staricu mater svoju, da ju staru utješi. Prva mu je bila, koga je sreo u Bijelom polju, da mu kaže što ima u Mostaru, šta se je za vrijeme njegova odsuća dogodilo i promijenilo. Čuo je dosta, a čuo je i tu da mu je mati umrla, jer je svatko pripovijedao o materi Age Šarića, kako je sama ostala i od boli za sinom umrla.

Kao oštri zubi da stisnuše Agino srce, onako mu hrabro zakrvavi. Na žalost mu veselje, kojim je jurio u Mostar, na žalost mu svanuo Bajram - rasplinu se njegova nada da će vidjeti staricu majku, koju je tako visoko štovao radi mlijeka kojim ga je zadojila, a koju je tako ljuto ucivilio. Guja ga ujede za srce, klonu, svladan bolju i žalošću za roditeljkom, koja je neutješno umrla. Satrven pustio konju uzde i ranom zorom prošao gradom, te umoran ne putom već tugom sjede na ploče sjahav s vjernoga konja i tu iščeka sunce i dnevnu vrevu. Misao mu se ovila u nešto tajinstvena, česa on sam nije bio svjestan, a svojim očima nije mogao ništa zamijetiti šta oko njega biva.

Moglo je biti po svanuću više sahata. Sunce nadskočilo, počelo dobro grijati. Velika gradska vrata na mostu su davna otvorena, svijet se mota i vrvi, a pravovjernici se upravo spremili u džamije da klanjaju Bajram namaz dok se ne oču glasni krik i jauk sa zahumske strane.

Nenadano i neočekivano pošto je popalio Ramu i sjevernu Hercegovinu, pomolio se iza Bakamovića glavice Janković sa svojom vojskom, udario sijekuć i paleć na Zahum pa odatle prama Al-el-havadže-mahali. Krvožedni podvici razliježu se toplim uzduhom, a gruhanje ubojnih pušaka i lomljivina sjajnih mačeva pronosi se od kuće do kuće, od ulice do ulice, od čovjeka do čovjeka. Tko ne bijaše u džamiju jošte otišao, hitio je ulicama žurno kao bez glave; sve se uskomešalo, dok ujedanput s visoke tabije ne upališe topovi. Sve trči tko je dorasao pušci ili nožu, da se oruža, a zamalo, kad se je počeo od onud iza cerničke strane dizati gusti i sve gušći dim, preko mosta nagrnu mlade softe, a pred njimi kapetan Halebija na bijeloj bederiji. U hodžinskih je haljinah, zelena mu ahmedija, čalma oko glave, a oko njega vjetar uzbacivao mu zeleni binjiš. Prosijeda mu se brada ispod opaljenih lica lijepila od brza hoda uz prsi, dok mu je oko pasa oblijetavala ljuta demiskija.

Ago pogleda tu žurbu, pogleda mrka pogleda Halebiju i njegove učenike, softe. Ni da bi se makao pred kapetanom, koji ga tek sada nakon toliko vremena opazi.

- Selam aleikum! - pozdravi ga Halebija; kauri, Ago, Mostar popališe!

- Aleikumu selam! - odzdravi mirno Ago ni ne maknuvši se.

I u onoj vratolomiji mnogim upade u oči što se Ago nije ustao pred kapetanom, bud da neće u krv.

Halebija udari preko vakufa pak ispred današnje katoličke crkve na Zahum, te Hostaševinom hotijaše si s leđa neprijateljevih prokrčiti put kroz sječu.

Ujedanput se diže Ago, kao strijela skoči na konja, ošinu ga i poleti.

- Aman, tko je muslim, neka ide! - zagrmi glasom, koji se je natjecao s kričom i povici iz Al-el-havadže-mahale. Kao duh poleti Cernicom pak otuda obiđe naokolo do one džamije uz Radobolju, te s hlabrom četom, koja se je u za nj okupila u tren oka nasrnu za neprijateljem.

*

Zahumom, što je god došlo pod mač, sve popadalo, a rujna krv navrla teći ulicama, kao krv žrtava na ovaj sveti dan. Prvi od Jankovićeve vojske, koji upadoše u Al-el-havadže-mahalu, ubaciše vatru u kuće, a vatra se primi. Sijekuć i koseć dopru do džamije, gdje muslimani klanjaju Bajram namaz.

Džamijom se razlijegao šapat pobožne molitve, a pred svimi moli imam džamije. Jauk ni plač, vika ni gromovni pucanj ne odvraća pobožnih pravovjernih od svete molitve. Bojnom zovu odgovara molitva, a mačevi napadnika sijevnuše i u posvećenom mjestu. Nu nitko ni da bi se ganuo, jer se pravi muslim ne smije okrenuti za molitve. Nahrupi četa, sijevaju mači, glava za glavom pada po džamiji, kuda krv potokom poteče. Džamijom se povaljala u krvi trupla pobožnih muslima, samo još gdjekomu što se zaokrenu oči stresu zadnji put ruke i noge...

Imam - on još klanja. Čuje šta za njim biva, ali se ne ogleda, već još i dalje šalje molitve bogu, koje se dižu s onim toplim dahom vrele krvi. I diže ruke - al' u taj čas mač; mu pade po vratu. Udar bijaše slab, božiji se svećnik još drži, samo što se uhvati rukami za otvorenu ranu. Mač i opet pade po vratu.

- Jedan je bog...! - bijahu mu zadnje riječi. ... Truplo bez glave pade, a uzdignute i krvave ruke udariše u mihrab, gdje ostaviše crveni znak mučenistva.

*

- Ago! - kriknu zdvojan glas s prozora u Cernici, kuda je projurio Ago.

Bijaše Hana: u rukuh joj nož i puška. Odskoči s prozora, siđe i začas bijaše na bijesnom konju vrancu uz Agu. Kao munje projuriše, odmaknuv daleko od drugih i sustignu Jankovića na Lakišića haremu. Kao dva mača s neba poslana prodirahu momak i djevojka kroz neprijatelja. Uto ispade i Halebija, i odmah okom speti gdje se već bori Ago i Hana neviđenim junaštvom.

- Vidite onoga koji se onako bori i što se ne diže ispred mene. Ne dižite se ni vi, al' se borite kao on! - doviknu svojoj četi kapetan. - A vidite li onu djevojku, kako se i ona za din bori? Danas su, djeco, rajvu vrata otvorena, i tko pane danas na bojištu za din, rajvska su mu vrata otvorena širom!

Leti četa da umjesto čalama vidiš samu bjelinu kao mliječni put. Sad će s leđa napadnikom.

- Allahu-ekber, Allahu-ekber! - prosu se uzduhom veličanstveni i oduševljeni usklik; njim i cijela vojska zagrmi kad srnu u sječū. Osu puška kao iz neba krupa, a zveket stoji mačeva i demiskija.

Ispred svih na čelu se bore Ago i Hana, a uza nje Kur-beg i Ali-beg na jednom alatu, jedan iduć uz konja, dok drugi jaše.

“Kur-beg sjaši, Ali-beg uzjaši –
Dok alatu potkovi spadoše!”

Kotarani uzmiču, a svi greznu u krv do koljena. Na jednoj strani očaj, a na drugoj već oduševljenje. Padaju glave, padaju bojovnici kao snoplje. Pogiboše Kur-beg i Ali-beg; onomu razmrskali glavu, a ovoga porporili. Već je u početku ranam podlegao Bajro Đozlić.

Nu Kotorani moradoše uzmaknuti.

*

Svuda samo krv, crvena i još vruća krv, a u njoj tjelesa poginulih. Ne znaš tko je tko, jer su iste nošnjje, a glave se kupaju u krvi.

U najgušćoj gomili tjelesa kleči junak a uza nj konj, umoran i krvav. Junak se klečec sagedo i na ruci drži glavu izdišuće Hane, koja je jednu ruku metnula na mrtva svoga konja, drugom čvrsto drži - Agu.

- Ljubila sam te. Ago, a ti štuj moju uspomenu! Ne vidjeh te toliko godina!

Agi se od žalosti zasjale oči, pak pred sobom ne vidi ni krvi, ni tjelesa, ništa - ništa, samo što osjeća da će brzo prestati da kuca srce koje mu je ostalo uvijek vjerno. Nije opazio ni bijesni veliki plamen iz Al-el-havadže-mahale, koji je ništio i harao uz zaglušujući prasak; nije čuo plača ni jauka žena ni sitne djece, koja se u zadnjem trzaju jošte otimlju groznoj smrti.

Sukljaj krvi navri iz djevojčinih prsiju, pak presta. Ukočiše se drhtajuće ruke, a glava teška pade iz Agina naručja na tle - mrtva.

- Ago, s njom se dijeliš u ljubavi, a hoćeš li meni oprostiti? Vidiš na kraju sam života.

Između tjelesa bijaše podigao glavu Alija Mehagić. Ago ga prepoznade.

- Neka ti bog prosti!

- I ti mi oprosti! Ja sam te progonio, jer te mrzih od zavisti, ja te u Beogradu pokazah, pak te zatvoriše. Halali, Ago!

- Nek ti je prošteno!

*

Janković s Kotorani umakao i nageo u bijeg, a za njimi muslimani. Stigoše ih kod Jelove glave u Gorancih. Sraziše se. Muslimani udariše takovom silom da je od Jankovićeve vojske malo tko pobjegao. Sam Janković umače jedva na svomu konju, gdje ostaci njegove čete opet udariše na vatru, otkada i osta pjesma u narodu:

Namira ga i sreća nanila -
Jankovića na Nadžakovića
U široku polju duvanjskomu...

Kod Jelove glave pade ih mnogo i s jedne i s druge strane. Od toga dana tu se vidi i danas zdesna harem a slijeva groblje.

Prorijeđeni redovi Halebijine čete i građana vrati se u Mostar, i u sami mrak pokupiše poginule da ih zakopaju.

*

Mračna se jesenja noć prosula krajem i gradom.

Gusti plamenovi koji su jošte ostali zamotani u dimove, rasvijetljuju garišta u naokolo sebe. Al-el-havadže-mahale nema; spomen su joj samo one pocrnjele zidine, usred kojih se, uz rasvijetljenu Radobolju, diže sama osamljena džamija još krvava i obeščašćena.

Ispod garišta, ispod utrnula ugljena i pepela sukljaju crni dimovi, dok se od časa do časa ne oglasi pucanj i prasak izgorenih greda.

Garište ostade garištem - i od tada se više nikada ne izgradi Al-el-havadže-mahala. Od tada osta u narodu rečenica: "nesretan" kô Jankovića glavnja.

XIII

Već je dvadeset godina prohujilo u nepovrat od ljutoga kreševa i otkad je izgorio najljepši dio grada.

Kroz to je vrijeme došlo i opet na Mostar ljutih i teških zgoda. Dvije godine iza pokolja morija izmori Mostar, a četiri godine kasnije Mlečići navališe na grad pod Ivanom Barbarom, ali uzalud. Mostarci ga odbiše i poslaše proti njemu mostarskoga kapetana, koji se s Mlečići nesretno srazi kod Čitluka i Popova.

Kroz to se je vrijeme mnogo promijenilo u Mostaru. Pomriješe, poginuše mnogi, a mlađi podrasli, da nastave slavna djela svojih otaca.

Velike nevolje, koje navališe na Mostar, podigoše još više ime Age Šarića. Bijaše proslavljen junak, sve ga častilo s njegove hrabrosti, a kuća njegova bijaše utočište gladnih i sirotnih.

A zadovoljan življaše u svojoj obitelji. Ljubavlju ga nagrađivala njegova lijepa Hajrija, koja mu je podgojila nasljednike.

Šta li je sve preturio preko glave! Bitke, u kojih je život stavljao na kocku, bježanje, čamljenje u tamnici, ljubav Hanina i Hajrijina, smrt vjerne Hane... i sve, sve to dolazilo bi mu često u živih slikah pred oči, sjećajući se svojih prošlih dana. Često ga je znala spopasti sjeta za Hanom i pošao bi na njezin mezar, na mezar te junakinje u cerničkom haremu. Bašluk nad glavom s uklesanom sabljom pokazivao je do nedavna gdje je Hana pokopana, koju je i mrtvu u grobu s poštovanjem i ljubavi pohodio Ago Šarić. Al' ljubav vjerne Hajrije znala je razagnati tužne magle s Agina čela, njeni bi ga topli zagrljaji nagrađivali slašću zaboravljanja, njegova djeca, koju mu je Hajrija podgojila, ulijevahu mu u srce nadu ljepše budućnosti.

Ime Age Šarića nije zamrlo, ono još i danas živi u ustih hrvatskoga naroda, a Šarića džamija u Mostaru, ta zadužbina Aginih potomaka, pronosit će i nadalje ime onoga junaka koji se je proslavio svojim junaštvom.

*

Doba krvoprolića su prošla, uspomena im je u pripovijedanju. Prve kiše saprale su krv bratsku, koja je potoci tekla. Kostu su se junaka ispremiješale. Gdje su garišta bila, sada se šire čarobne i zelene bašče, koje mirisom svojim obajavaju i obmamljuju srca potomaka proslavljenih junaka.

Zaboravlja se stari inad i kavga između braće, a iz prolivene bratske krvi niče cvijet bratske ljubavi.

Iz osamljene džamije na Džabovini, iz one iste u kojoj je bio pokolj u nekadanjoj Al-el-havadže-mahali, opet se danas dižu pobožne molitve zahumskih muslimana.

Džamija je stajala mnogo godina oharana i porušena, sjećajući te one slavne ali krvave bitke, kada se cijela mahala Al-el-havadže posve zamete i izbrisa sa zemlje, a ako si još zavirio u džamiju, odmah ti je oko zapelo u mihrab, gdje su se još vidjevali krvavi tragovi posječenog imama. Da i taj zadnji znak iščezne, da te više ništa ne sjeća na to doba, pred jedno tridesetak i više godina glasoviti hercegovački junak i plemić Derviš-paša Čengiđ, prozvani Dedaga, popravio je džamiju i privezao nešto uza nju vakufa da se može plaćati imam i mujezin. Jer je sada sve okolo džamije u posjedu mostarske kuće Džabića, taj se kraj zove Džabovina, a sama džamija Dedagina na vakufu. Time je i zadnji spomen Jankovićeve vojne izbrisan, samo se je još u narodu sačuvala poslovice: nesretan kô Jankovića glavnja, a to je, što je serdar Janković upalio, nikad se više nije sazidalo.

Gradska vrata pak, na kojih je bio znak koplja, gdje je Janković udario, već su odmah po okupaciji snimljena i nekamo zabačena, a i bašluk Hrvičeve Hane, smrvila je zlobna ruka kao i mnoge druge u

prve dane okupacije. Halebijinim dvorovom ni spomena nema, a da i bunar, po njemu prozvan Halebinovac, prestane sjećati na to, pred nekoliko godina srušila se na nj velika odvalina od pećine, i tako nije više pristupan taj studeni i historički bunar na Neretvi.